

France Dermota

(1914–1988)

Aleš Primožič

Ob 100-letnici rojstva
Ob 70-letnici ustanovitve Mornariškega odreda Koper

(v spomin na strica Fančka, mornariškega oficirja –
ustanovitelja slovenske mornarice, patriota, pomorščaka in svetovljana)

*Buči, buči, morje adrijansko!
Nekdaj bilo si slovansko,
morje adrijansko!*

*Ko po tebi hrastov brod
vozil je slovanski rod,
ko ob tebi mesta bela
naših dedov so cvetela,
ko so jadra njih vojske,
še nosila njih ime!*

*Tiho, tiho, morje, kam si djalo?
Al brodove pokopalo?*

*Morje ni jih pokopalo,
ob peči jih ni razdjalo,
da jih videti ni več,
tega kriv je tuji meč!*

(Simon Jenko)

Leta 2014 je minilo sto let od rojstva Franceta Dermota, po domače Dermotovega Fančka iz Železnikov, skromnega, neopaznega moža z velikim srcem, ki sem ga kot bližnjega sorodnika in sodobnika poznal tudi sam. Z nežno dušo, po njej ni bil prav nič podoben svojim bratom, je bil v prvi vrsti morjeplovec, ki ga je preko širnih oceanov neizmerno vleklo v svet in je kot poliglota in svetovljan širokih obzorij obvladal kar pet svetovnih jezikov: angleškega, nemškega, francoskega, španskega in italijanskega. Po drugi strani pa je bil France Dermota v svojem srcu tudi velik patriot, za katerega lahko rečemo, da se je skozi kolesje zgodovine z velikimi in hrabrimi dejanji zapisal vanjo. Bil je naš rojak, Železnikar, na katerega sem kot njegov bližnji sorodnik lahko ponosen in se ga ob stoti obletnici rojstva spominjamo kot enega od ustanoviteljev ter prvega komandanta Mornariškega odreda Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije (NOVJ) Koper, skrajšano Mornariškega odreda Koper (MOK). MOK je bil namreč pred nekaj več kot sedemdesetimi leti ustanovljen v Loparju, majhni vasi v koprskem istrskem zaledju, za uradni datum njegove ustanovitve pa velja 15. oktober 1944, ki ga občina Piran vsako leto obeležuje kot svoj občinski praznik.

Gledano skozi prizmo naše novejšje zgodovine, lahko mornariško bojno skupino "Mornariški odred Koper" skupaj z njenim ustanoviteljem in komandantom Francetom Dermota upravičeno štejemo za prvo slovensko partizansko enoto, ki je od formiranja naprej s svojim delovanjem postavila temelje partizanske vojne mornarice na slovenskem ozemlju. Zato je prav, da ob spominu na oba pomembna dogodka, sedemdesetletnico ustanovitve Mornariškega odreda Koper in stoletnico rojstva Franceta Dermota kot glavnega akterja tega dogodka, s pričujočim prispevkom v našem zborniku prikažemo njegovo življenjsko pot in mu na straneh knjige zgodovinskega spomina namenimo mesto, ki si ga v njej nedvomno zasluži.

Pred podrobnejšim nadaljevanjem pa le še pojasnilo.

Življenjsko zgodbo Franceta Dermota sem zaradi preglednosti in lažjega branja razmejil s tremi, poimenovanimi poglavji:

- **Od otroka do mornariškega oficirja (1914–1941),**
- **Od začetka do konca druge svetovne vojne (1941–1945)**
(Naš rov in naš beg ter Ustanovitelj Mornariškega odreda Koper),
- **Od konca vojne do slovesa (1945–1988).**

Od otroka do mornariškega oficirja (1914–1941)

France Dermota se je rodil 4. oktobra 1914 materi Alojziji in očetu Jakobu kot drugi od šestih otrok v znani usnjarski družini v Gorenjem koncu v Železnikih. S staršema, starejšim bratom Milanom in mlajšima Jakom, Jernejem ter sestrama Vido in Miro je preživel srečno otroštvo, saj se njihove družine, tako kot Železnikov na splošno, prva svetovna voj-

na ni usodno dotaknila, pretiranega pomanjkanja pa zaradi usnjarske obrti pri hiši tudi niso trpeli. Obrt je namreč že dva rodova prej ustanovil Jakobov stari oče Jurij Dermota, ki se je na začetku 19. stoletja v Železnike preselil iz Škofje Loke, takratnega močnega usnjarskega središča, Francetov oče pa je skupaj z materjo Alojzijo usnjarno krepko povečal in za njene energetske potrebe postavil celo lastno elektrarno. Francetov mlajši brat Jaka, izšolan za usnjarja, je bil predviden za nadaljevanje družinske

tradicije, a je njegova bolezen in prezgodnja smrt takšne načrte žal preprečila.

France je v Železnikih zaključil štiri razrede osnovne šole in nato redno obiskoval osemletno I. državno realno gimnazijo v Ljubljani, kjer je 23. junija 1933 maturiral. Po opravljeni maturi se je leta 1934 vpisal na Pomorsko vojaško akademijo (skrajšano PVA) v dubrovniškem predmestju Gruž in postal mornariški kadet, eden njegovih predavateljev pa je bil med drugimi tudi Slovenec Ivan Kern iz Žužemberka, kasnejši poveljnik Jugoslo-

Družina Dermota, fotografirana leta 1931 pred domačo hišo v Železnikih. Od leve proti desni: Vida, Milan, mama Alojzija, Jernej, Fanček, oče Jakob, Jaka in Mira, ob njej stoji neznana deklica iz vasi.

Gojenec drugega letnika Pomorske vojaške akademije v Gružu pri Dubrovniku – Franc Dermota, fotografiran 14. 3. 1936.

Med šolanjem v Dubrovniku se z novicami, s pozdravi in z željami ni nikoli pozabil javiti domov, materi Alojziji v Železnike.

vanske vojne mornarice (JRM) s činom kontraadmirała.

V času šolanja na akademiji je vsak študent postopoma napredoval po stopnjah ali činih: po šestih mesecih šolanja v prvem letniku je postal "mornar 1. klase", po končanem prvem letniku in uspešno zaključenem praktičnem tečaju "mornariški podnarednik" z rangom, odvisnim od doseženega uspeha, po končanem drugem letniku in uspešno zaključenem praktičnem tečaju pa "mornariški narednik" z rangom, prav tako odvisnim od doseženega uspeha.

Med triletnim študijem so bodoči mornariški častniki na šolskih ladjah, pa tudi na bojnih ladjah iz

sestava JKRM, med plovbami po Sredozemlju spoznavali vojaški mornariški red, se seznanjali s pomorsko prakso in obiskovali posamezna praviloma vojaška pristanišča. Ko je bil študij po zaključenem tretjem letniku uspešno končan, je vsak gojenec napredoval v čin poročnika korvete, rangiran po doseženem uspehu na opravljenih izpitih. Študij na akademiji je France z ostalimi 18 gojenci 11. generacije akademije PVA v Gružu uspešno zaključil 28. junija 1937 in s činom poročnika korvete nastopil službo v kraljevi vojaški mornarici ter nato kot mornariški oficir plul na več ladjah v njeni sestavi, med drugimi tudi na ladji za prevoz pogonskih goriv. V

Stavba Pomorske vojaške akademije v neokrnjenem naravnem okolju Gruža pri Dubrovniku, kjer je France Dermota junija leta 1937 po uspešno opravljenem študiju, skupaj s še osemnajstimi kolegi XI. generacije kadetov PVA, postal poročnik korvete. Foto: svetovni splet (okrajšano SS)

Razgledniška panorama luke Gruž. Za celoten proces pomorskega izobraževanja gojencev akademije sta bila poleg nekaterih manjših plovil v stalnem luškem prizu tudi minopolagalec Orao in vlačilec D2. Foto: SS

času službovanja je strokovne študije še dopolnil z opravljenim tečajem pomorskega zrakoplovstva. Vsak pomorski oficir kraljeve flote se je namreč med svojim službovanjem moral odločiti za eno od predlaganih specialnosti, izbral pa je lahko med artilerijo, torpedno-minersko stroko, podmorničarstvom, zrakoplovstvom in radiotelegrafijo. Mladi oficir Dermota se je odločil za pomorsko zrakoplovstvo in tako strokovne študije zaključil z uspešno opravljenim specialističnim oficirskim kursom. Za tem je leta 1940, med službovanjem na ladji Perun, napredoval v čin poročnika fregate.

V približno treh letih službovanja v Jugoslovanski

kraljevi vojni mornarici, od poletja 1937 do pomladi 1940, je tako mladi oficir Dermota preplul vsa bližnja in tudi nekoliko oddaljena Črno morje ter na različnih ladjah obiskal številne evropske luke v Bolgariji, Turčiji, Romuniji, Grčiji, Franciji in na Malti, poleg njih pa tudi največje luke severne Afrike in Male Azije. Seznam ladij, na katerih je v tem času služboval, je videti takole:

a) Od 1. avgusta 1937 do 1. marca 1938 na rušilcu Dubrovnik, ki bi s svojim standardnim 1.800-tonskim in maksimalnim 2.800-tonskim izrivom ter 140-milimetrskimi topovi kot glavno oborožitvijo v floti Jugoslovenske kraljevske

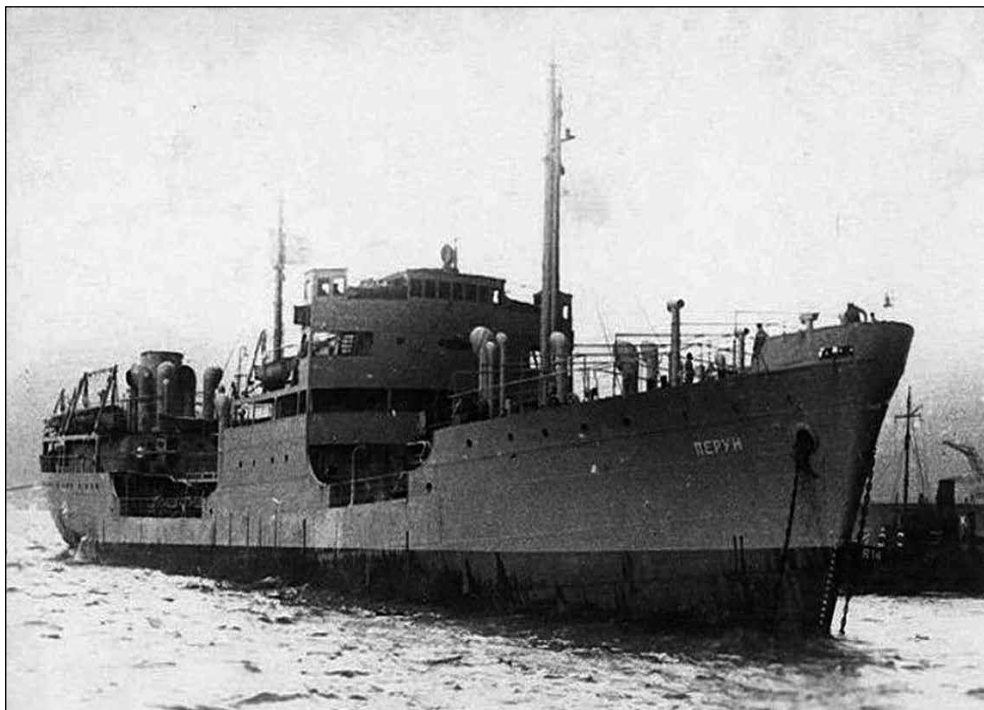

Kadeti zadnjega letnika študija PVA, ujeti v objektiv fotoaparata skupaj z dvema predavateljema, spomladi 1937 med rekreacijo na nogometnem igrišču. Na fotografiji stoji v drugi vrsti drugi z desne bodoči poročnik korvete Dermota, spodaj pa so na zadnji strani fotografije zbrani vsi njihovi podpisi.

Našitki s čini slušatelja Pomorske vojaške akademije v Dubrovniku, ohranjeni v zapuščini Franceta Dermota, spodaj našitek z njegove kape. Foto: Aleš Primožič

ratne mornarice" (skrajšano JKRM) prej sodil med lahke križarke kot pa med rušilce. Ko je bil spomladi leta 1932 dograjen v sloviti ladjedelnici Jarrow v Glasgowu in nato predan naročniku, je Dubrovnik predstavljal povsem nov tip ladij, imenovan "vodja flotilje" (angleško "flotilla leader"). Ker je bilo imenovano plovilo prva ladja takšnega tipa na svetu, pri gradnji katere Britanci niso imeli nikakršnih predhodnih izkušenj, je bil celoten projekt načrtovanja in izgradnje neke vrste eksperiment brez natančne projekcije, kako se bo plovilo v praksi dejansko obneslo. Izkazalo se je, da so konstruktorji prav zaradi eksperimentiranja z višino ladijskega nadvodja in nadgradnje pretiravali, zato so bili njihovi uporabniki primorani nestabilnost ladje reševati z večdesetonskim balastom in kasneje še dodatno s težjo pomožno topovsko oborožitvijo.

Tanker Perun iz sestava JKRM, ki so ga Nemci po kapitulaciji Jugoslaviji zaplenili in ga predali v uporabo italijanski mornarici, dokler ga ni pod imenom Devoli marca 1943 pred obalo Sicilije potopila podmornica britanske kraljeve mornarice Splendid. Perun je bila četrta in hkrati zadnja v vrsti ladij kraljeve vojne mornarice, na kateri je France Dermota kot mornariški oficir, tedaj že poročnik fregate, plul nekaj manj kot 11 mesecev; kmalu zatem se je pričela druga svetovna vojna in z njo kapitulacija jugoslovanske kraljeve vojske, v sestavu katere je bila tudi mornarica. Foto: SS

b) Od 1. marca 1938 do 15. oktobra 1938 na križarki Dalmacija, admiralski ladji JKRM. Ladjo so pod imenom Niobe splavili že davnega leta 1899 v Nemčiji, šlo pa je za 104 metre dolgo in 11,8 metrov široko odlično grajeno trgovsko ladjo z izpodrivom 2.600 ton, kovnim oklopom debeline 50 milimetrov in pogonskimi stroji z močjo 8.800 konjskih sil, ki so zmogli hitrost celih 21 vozlov. Na krov je lahko sprejela 300 mož, s topovi ter ostalo oborožitvijo pa so jo opremili šele kasneje, po priplutju v vojno luko Boka

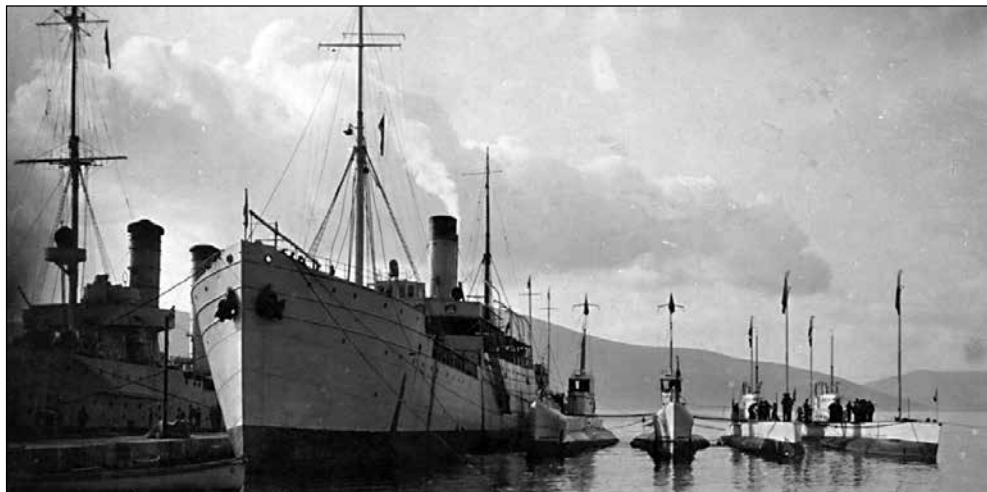
Najmočnejša ladja Jugoslovanske kraljeve vojne mornarice, rušilec Dubrovnik, tako imenovani vodja flotilje, na katerem je France Dermota od 1. avgusta 1937 do 1. marca 1938 služboval kot oficir straže. Na krovu istega rušilca je oktobra leta 1934 kralj Aleksander potoval v Marseilles, kjer je bil umorjen, in se nato na svoji poslednji poti z njim tudi vrnil. Foto: SS

Kotorska, kjer so jo tudi prekrstili v Dalmacijo. Plovilo je 3. septembra leta 1926 kraljevina Jugoslavija od Nemčije prejela deloma kot reparacijo na račun nemške vojne odškodnine, del pa jo je seveda morala plačati v trdni valuti. Po jugoslovanski kapitulaciji so križarko zaplenili Nemci in jo predali Italijanom. V sestavu italijanske vojne mornarice je nato plula pod imenom Cattaro.

c) Od 15. oktobra 1938 do 15. maja 1939 na ladji Hvar, ki je bila v sestavu vojne mornarice zasidrana v luki Tivat kot matična ladja vseh štirih plovil podmor-

Križarka Dalmacija, admiralska ladja jugoslovanske kraljeve vojne mornarice, na kateri je France Dermota kot mornariški poročnik plul sedem mesecev in pol v službi oficirja straže. Kot gojenec s činom podnarednika se je sicer s plovilom seznanil že poleti leta 1936 na šolskem križarjenju po Sredozemlju, ki je bil za vse kadete obvezen del šolskega procesa po končanem drugem letniku študija na akademiji PVA. Foto: SS

Tretja v vrsti ladij, na kateri je služboval mladi poročnik korvete France Dermota, je bila matična ladja podmorniške flote kraljeve vojne mornarice z imenom Hvar. V sedmih mesecih službovanja na njenem krovu se je dodobra seznanil tudi z življenjem podmorničarjev. Na fotografiji je kompletna podmorniška flota (podmornice Hrabri, Nebojša, Smeli in Osvetnik v vrsti od leve proti desni), zasidrana ob matični ladji Hvar v tivatski luki. Foto: SS

niške flote kraljeve mornarice: dveh že zastarelih podmornic britanske izdelave tipa "L", imenovanih Nebojša in Hrabri, ter dveh nekoliko manjših novejših podmornic francoske izdelave tipa "A" z imenoma Smeli in Osvetnik. Na njej je takrat, ko niso pluli in so bile njihove podmornice v oporišču, bivalo in se šolalo okrog 300 podmorničarjev.

- d) Od 15. maja 1939 do 1. marca 1940 na ladji Perun (prva od štirih fotografiranih ladij), ki je bila kot tanker s 4.500 tonami izpodriva, skupaj z vlačilci Snažni, Jaki, Silni, Marljivi in Ustrajni ter reševalno ladjo Spasilac, poleg vseh ostalih bojnih vojaških ladij uvrščena v sestav JKRM. Šlo je za novejšo oskrbovalno ladjo, zgrajeno v Belgiji, s katero so za potrebe vojske kraljevine Jugoslavije in njene mornarice prevažali pogonska goriva.

Od začetka do konca druge svetovne vojne (1941–1945)

Začetek druge svetovne vojne je aprila 1941 prešel Kraljevino Jugoslavijo kot vihar. Tako kot drugi rodovi vojske je agresorjem tudi mornarica nudila le šibak odpor. Z aktiviranjem je sicer vojna mornarica pričela že konec marca, tako da so bile enote JKRM v priobalnem pasu v povišani stopnji bojne pripravljenosti. Obrambne naloge je vojna mornarica v skladu z direktivo za obrambo jugoslovanskega morja in obrežja opravljala pretežno v obalnih vodah, ko je štab flote 16. aprila posadkam ukazal, naj svoja plovila in hidroplane predajo prihajajočim nemškimi in italijanskimi enotam. Brezpogojna kapitulacija jugoslovanske kraljeve vojske je bila nato podpisana 17. aprila v stavbi češkoslovaške ambasade v Beogradu, v veljavo pa je stopila naslednji dan ob dvanajstih. Po kapitulaciji sta si vzhodno jadransko obalo razdelili Italija in Neodvisna država Hrvatska (NDH), dvostransko rekvirirane (zasežene, op. a.) ladje jugoslovanske mornarice pa so si v celoti prisvojile italijanske sile, jih preimenovala in priključile svoji vojni mornarici.

Kapitulacijo kraljevine Jugoslavije je France Der-

Franc Dermota kot oficir Jugoslovanske kraljeve vojne mornarice.

mota kot poročnik fregate dočakal v Šibeniku. Zaradi nastalih razmer se je odločil vrniti v domače kraje, zato se je preko ozemlja ustaške državne tvorbe NDH prebil v Slovenijo in se maja, dober mesec po kapitulaciji jugoslovanske kraljeve vojske, nastanil v Ljubljani na Resljevi cesti številka 5. Tam je brez stalne zaposlitve prebival do marca 1942, ko so ga Italijani v raciji prijeli in ga odgnali v internacijo v Furlanijo.

Že kmalu po prihodu, natančneje julija 1941, se je France v okupirani Ljubljani preko Vita Kraigherja in Borisa Ziherla povezal s skupino aktivistov Osvobodilne fronte. Tako Kraigher kot tudi Ziherl sta namreč predavala aktivistom prav v kleti stavbe na Resljevi ulici, kjer je kot najemnik bival France. Skupina je spomladi 1942 načrtovala odhod v partizane, vendar jih je italijanski okupator z nenadno racijo dne 19. marca prehitel. Od vseh članov skupine jih je deset ujel, enajstemu pa se je nekako uspelo izmuzniti in pobegniti. To je bil mornariški poročnik Ivan Osredkar - Stipe, doma v Vilharjevi ulici v Ljubljani, ki se je kmalu po dogodku priključil parti-

zanom Loške čete. Po zaprisegi je bil dodeljen v Poljanski bataljon in je 3. avgusta istega leta kot borec Poljanske čete padel v nemški ofenzivi na Blegošu.

Kot je zapisal France Dermota v svojem življenjepisu, so Italijani vseh deset ujetih aktivistov, večinoma mornariških oficirjev, deportirali v koncentracijsko taborišče Gonars v Furlaniji. Fantje se nikakor niso mogli sprijazniti s situacijo, v kateri so se znašli, zato so sklenili pobegniti in tako že naslednji mesec, v aprilu, pričeli s kopanjem rova iz njihove barake, ki naj bi jim pod ograjo iz bodeče žice odprl pot v svobodo. V prvi polovici junija pa so italijanske taboriščne oblasti izdale ukaz, naj se izprazni ravno tisti del taborišča, kjer je France s sojetniki kopal rov za pobeg. Da ves vložen trud le ne bi bil zaman, so sklenili prvotni načrt spremeniti in s pobegom kar se da pohiteti. Odločili so se poskusiti takoj naslednjo noč po izdanem ukazu, 12. junija, in to kljub dejstvu, da je bil rov v svobodo izkopan šele v dolžini 25 metrov, kar pa je bilo za varen pobeg odločno premalo. Izhod iz rova je preko nivoja žične ograje, ki je bila z obeh bočnih stražarskih stolpov v celoti pokrita z dosegom mitralješkega ognja, segal komaj nekaj več kot 4 metre. Varen pobeg bi namreč v prvi vrsti zagotavljal predvsem ustrezno daljši rov, ki bi bil s skrivnim izhodom tako bistveno bližji prvemu kritju in varnemu gozdu kot pa taboriščni ograji.

Ponoči se je peterici, med katerimi je bil tudi France, kljub temu posrečilo odplaziti po sveže izkopanem rovu in skozi nevarni izhod uiti v svobodo. Ker pa so bili na nadaljevanje bega preslabo pripravljene, so dvojico ubežnikov ujeli takoj, druga dva pa po nekaj dneh v bližini Goriških brd. Le Francetu je pot s kolesom proti domačemu kraju uspelo nadaljevati, a so natanko teden dni po uspešnem pobegu iz Gonarsa ujeli tudi njega. Ob iskanju zveze s partizani v dolini Idrije se je med Sveto Lucijo (vse do leta 1952 se je tako imenoval današnji Most na Soči) in Dolenjo Trebušo po nesreči obrnil na napačno žensko, ki ga je izdala Italijanom. Odpeljali so ga nazaj v Gonars, kjer so ga zaprli k ostali ujeti četverici in jih kmalu zatem vse skupaj premestili v koncentracijsko taborišče Padova.

Priprave, izvedbo in posledice pobega iz taborišča v Gonarsu je France pod konspirativnim imenom Boris FD, tedaj že kot borec in referent za zvezo v štabu Gorenjskega odreda, obširno opisal v podlistku Naš rov in naš beg. Podlistek je v nadaljevanjih izhajal v vseh desetih izdanih številkah glasila Gorenjskega odreda Gorenjski partizan, ki ga je partizanska terenska tehnika tiskala v skrivni tiskarni, v bunkerju pod šolo v Martinj Vrh. Po navedbi v njegovem kolo fonu je glasilo izhajalo vsakih štirinajst dni, čeprav je bila pogostost tiskanja odvisna predvsem od trenutne razpoložljivosti tiskarskih sredstev in materiala. Člani partizanske tehnike so bili domačini iz Železnikov, med njimi tudi Francetov brat Jernej Dermota in poleg njega še Niko Žumer, Janko Logar ter brata Franjo in Tone Kosec, ki so za delo imeli na voljo pisalni stroj in ciklostil. V dveh letnikih je tako izšlo deset števil, od katerih sta bili zadnji dve, deveta in deseta, tiskani naenkrat kot dvojna številka.

In prav ta, deveta in deseta dvojna številka glasila Gorenjski partizan, je po več kot sedemdesetih letih od izida še vedno ohranjena, zato sem jo lahko v celoti prelistal. Navdušen sem bil ob prebiranju že omenjenega podlistka Naš rov in naš beg s podnaslovom "(konec)", ki z napetostjo dogodkov in mojstrsko besedo kar vabi k branju. Za približanje časovno oddaljenega dogajanja objavljam nekoliko skrajšano, vendar pomensko neokrnjeno nadaljevanje in konec doživeto napisanega podlistka, ki si s svojo avtentičnostjo in neposrednostjo zagotovo zasluži našo pozornost. Ob pazljivem branju nam bo prispevek nemara pomagal nekoliko bolje razumeti usodnost dogodkov, ki si jih dandanašnji ne moremo niti predstavljati, kaj šele razmišljati o tem, da so se zares zgodili in so jih bili ljudje primorani celo zares doživeti ...

Naš rov in naš beg (konec)

iz glasila Gorenjski partizan 1944

Znoj nam je lil z obrazov, srajce so nam bile mokre od potu, mi pa smo hiteli čez drn in strn, proti vzhodu, med naše. Dan se je porajal, mi pa smo še

bolj brzeli. Toda tedaj se pojavijo kmetje na polju in morali smo izginiti v brlog. Zabredli smo v žito, potopili se v rumenem, širokem polju in legli. Bil je dan počitka, dan obnovitve spominov in uživanja v svobodi med klasji, ki so se klanjali rumeni, bogati, nad našimi izžetimi telesi. Priroda, svoboda, občutki, po katerih smo tako hrepeneli, dobri ne, ki jih zna ceniti le tisti, kateremu so bile vzete.

Zvečer smo krenili dalje. Preko ravnine, njiv, vinogradov, potokov. Prešli smo široko cesto, za njo je bila železnica in še za njo globok potok; bredli smo do pasu. Nebo se je pooblačilo, severnica, ki nam je bila poprej vodnica, je izginila; bilo je temno kot v rogu. Nismo videli niti koraka pred seboj. Zasli smo v močvirje, noge so se nam pogrezale v blato, ki je segalo že skoraj do kolen. Nogavice, ki smo jih imeli na nogah, so bile samo še kup raztrganih krp, naša stopala so bila bosa. Morali smo nazaj. Poiskali smo si košato drevo, se stisnili podenj in čakali prvega svita. Treslo nas je od mraza in vlage. V kolenih sem občutil trganje in škripanje, oglasil se je revmatizem. Končno se je na vzhodu pojavil tenak, rahel svetel pas, ki se je počasi širil. Pohiteli smo in dan nas je prestregel v prvem gozdčičku blizu Cormonsa (Krmína).

Sonce je razgnalo oblake in oblilo naše premrzle, vlažne ude z blago, prijetno toploto. Posušili smo sebe in obleko v grmičevju med kupi napol suhega sena. Bila je mirna, topla nedelja. Popoldne smo jo udarili kar preko polja mimo murvinih nasadov in vinogradov, mimo vasi. Prsti so nam črneli od murvinih plodov, ki smo jih trgali mimogrede. Okoli ust se nam je nabiralo črnilo murvinega soka – kako tudi ne, saj so nam bile tako sladke in okusne.

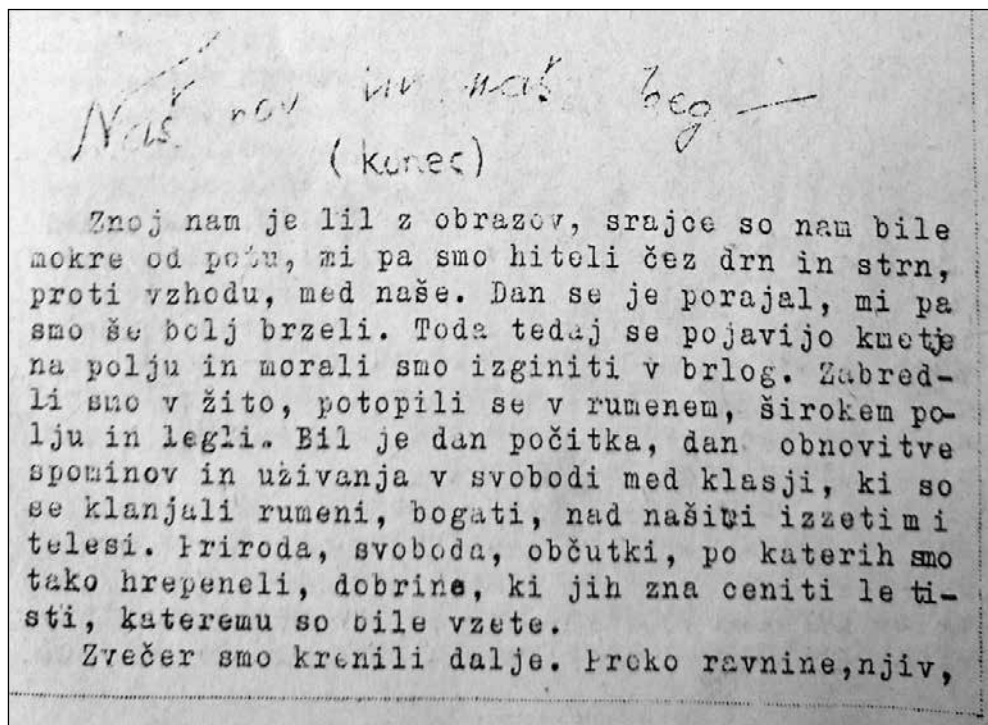
Prešli smo široko cesto Gorica–Udine. Za njo smo se splazili preko električne železnice proti Goriškem brdom, ki so zrasla pred nami, vsa valovita, porasla z malimi gozdčiči in posejana s številnimi vinogradi ter sadnim drevjem. Po položnih pobočjih so stale cele vrste češenj, ki so vse rdele od dozorelega sadu, in noč nas je zatekla za prvim od teh gričev. Prerinili smo se v goščo, kjer smo

polegli med drevje. Pod nami je ležala gosposka hišica z velikim vrtom, iz katere smo čuli italijansko besedo. To nas je motilo, saj smo slutili, da ne moremo več biti daleč od naših Primorcev, od hiš in vasi, kjer bomo imeli občutek domačnosti.

Ponoči smo ustali. Lezli smo po pobočjih, zdaj navzgor, zdaj navzdol, s hriba na hrib, iz doline v dolino. Jutro nam je prineslo dež, ki je lil kakor iz škafo in nas prisilil, da smo si poiskali zavetja. Približali smo se vasi. S polja sem smo zaslišali slovenski glas: "Pejd hor!" Spogledali smo se, oči so se nam razširile, obšla nas je prijetna razburjenost. Slovenska beseda, prva slovenska beseda, ki je prišla do naših ušes v svobodni prirodi zunaj žice. Nepopisno doživetje! Kri nam je zaplala po žilah. Kar objeli bi hribe, travnike, ljudi in use življenje, ki bije tod okoli. Tisti trenutek je bilo to naša domovina, naš dom. Otresli smo se vseh vezi, ki so nam še ostale. Vsa tegoba suženjstva se nam je odvalila od srca. Zadihali smo svobodno, sproščeno, iz polnih prsi.

Bili smo v Fleani, prvi slovenski vasi, skromni in tihi. Stopil sem k prvemu kmetu ob cesti, v majhno, skromno hišo. Stari oča, prava slovenska grča, me je začudeno in nezaupljivo pogledal. Prosil sem, če bi mogli prevedriti pod njegovo streho. Sprejel nas je. Posedli smo okoli ognjišča, kjer so pripravljali v kotlu polento, pregreli smo se in osušili. Zbrala se je tudi ostala družina. V tej skromnosti jih nismo mogli prositi, toda sami so nas povabili k mizi. Bilo nam je žal, da jim odtrgamo košček hrane, čeprav so nam pajki predli mreže po želodcu. Odtrgali so si od ust, samo da so nas pogostili. Tista večerja je bila med najlepšimi in najslajšimi v mojem življenju.

V seniku smo prebili večji del noči. Ko smo se poslovili, smo v srcih nosili obljube, da bomo to slovensko gostoljubnost povrnili. Zajel nas je mrak, mi pa smo jo bosi mahali po izprani cesti, kar mimo karabinjerjev. Psi čuvaji so se oglašali po vaseh in njihov lajež je spremljal našo pot. Obšli smo Medano, prijazno vasico na vrhu griča, ki je v prvem svitu že kazala svoje obrise. Spustili

Faksimile naslovnice glasila Gorenjski partizan s kolofonom in začetkom zadnjega nadaljevanja podlistka Naš rov in naš beg. Foto: Aleš Primožič

smo se v dolino, gazili preko močvirja in zjutraj obtičali v nekem jarku, kjer smo se uredili in očistili. Lojze je odrezal svojo dolgo brado, obrili smo se. Sonce je ogrelo ozračje in iz ledeno hladnega jutra se je porodil topel, skoraj vroč dan. Tako urejeni smo kar po cesti pohiteli proti Gorici. Ljudje so nas začudeno gledali in obračali za nami zvedave poglede, mi pa smo lomili italijanščino, ki nas je opravičevala pred zvedavostjo. Z njo smo jih prepričali o našem trdnem italijanskem poreklu. Naleteli smo na karabinjerje, pa tudi na vojake. S pozdravom "Buon giorno, ragazzi!" smo jih odpravili naprej, zadovoljni, da nam igra uspeva.

Zavili smo na stezo in obstali na griču, med češnjami in vrtovi. Pred nami je ležala na levi naša Gorica, na sredi široko polje z letališčem, na desni, čisto pod vznožjem, pa lepa vas z razbitim zvonikom. Tu smo si uredili taborišče. Drago je oblekel suknjič, najlepšega od vseh, in tak odšel, skoraj eleganten, kot izvidnik v Gorico. Spustil se je na cesto in izginil za hišami. Z Lojzetom sva se ugnezdila v gozdliču, za kosilo obrala bližnjo češnjo, nato pa zaspala v senci košatega drevesa. Predramil naju je šele Drago, ko je zvečer stal pred nama, nasmejan, s sirom in kruhom v roki. Opisoval nama je Gorico, naše ljudi, fašistični teror in življenje v mestu. Bil je v kavarni in se pogovarjal z lastnikom, ki je v strahu izginil, ko je slišal, od kod prihaja.

Prespali smo noč pod milim nebom in zjutraj krenili proti mestu. Neki voz na gumijastih kolesih nas je prehitel in Drago se je z mojim nahrbtnikom pognal ter skočil nanj. Prisedel je na ploščo med košare, polne češenj. Konji so se spustili v dir in z Lojzetom sva ostala sama. Počasi sva se bližala mostu, ki se v velikih lokih dviga nad bistro, divjo Sočo. Stražarji so stali na obeh straneh. Lojze se je podvzival in šel prvi čezenj. V urejenem modrem oblačilu in modrem plašču, ostanki mornariške uniforme, s črnimi lasmi, črnimi brki in ves zago-rel ni vzbujal nobene pozornosti. Šel je preko kot najpristnejši sin italijanskega imperija. Zame je bilo težje, kot sin hribov in planin sem se izdajal,

da nisem tod doma. Na mostu so stražarji gledali za menoj z začudenimi očmi, a sem k sreči imel v levem žepu italijanski tržaški časopis, da mi je delal pot. Srečno sem prilezel čez. Za vogalom me je že čakal Drago, ki me je sprejel v živahni italijanščini in me ves nasmejan odvedel v slovensko hišo. Postregli so nam z vsem, kar so imeli. Strah zaradi nevarnosti se je izgubil v občutju, da rešujejo sinove slovenske krvi in iste misli. Vse so nam razložili, dali so nam na pot naslove naših ljudi. Tako opremljeni smo potovali skozi mesto, v popolnem zaupanju, da smo blizu naših hribov, kjer kraljujejo naši partizani. Šli smo po glavni ulici, ki se je kar kopala v pomladnem cvetju. "Živela naša, slovenska Gorica, biser Primorske, lepa si, vredna si slovenske krvi," mi je igralo v duši. Sedli smo v kavarno, prebirali časopise in motrili italijansko gospodo, ki je uživala v brezdelju na račun slovenskega dela in slovenskih žuljev.

Potem smo krenili naprej. Dolina se je zožila in stesnila, ozek ter dolg trg Solkan je bil pred nami. Odšli smo v gostilno nekega našega človeka in kosili ravno poleg mize, kjer so jedli karabinjerji. Ti pač niso mogli vedeti, da imajo tik ob sebi prav tiste tiče, ki jih njihove enote tako vneto iščejo. Morali smo se vrniti le še po nahrbtnik, ki smo ga pustili v mestu, in žreb je določil mene, da grem v Gorico ponj. Nekje sem dobil trikolico, zavihal rokave in pritisnil na stopalki. Brzel sem nazaj proti Gorici, kar po sredini mesta sem vozil. Zavil sem mimo stolnice kar čez sprehajališče, mimo glavne postaje do stanovanja. Tam sem vzel nahrbtnik, ponudili so mi še celo denar in krenil nazaj po isti poti. Cesta je vodila navkreber, utrudila me je. Znoj mi je stopil na čelo, bil sem vroč, ko sem zavil preko klanca ven iz vasi. Gonil sem proti Sveti gori, tovarišev Dragana in Lojzeta pa nikjer. Šla sta, se zdi, naprej ali kam drugam, čeprav smo se dogovorili, da me bosta počakala. Od jeze so mi stopile solze v oči. Sedaj sem sam, sam moram naprej! Vse moje sta odnesla s seboj, ostal sem brez lire v žepu. Nekaj časa sem nemočen postal, nato sem se odločil. Nahrbtnik sem skril pod cesto za ovinkom blizu

solkanskega mostu, ki se v velikem loku vzpenja preko cele soške doline. Prikolico sem vrnil lastniku, pohitel nazaj po nahrbtnik in po stezi skočil v hrib. Preko serpentin sem krenil pod Trnovski gozd z nado, da bom srečal partizane in končal težko pot.

S ceste sem se spustil preko travnikov proti vasi. Pri enem od dreves sem naletel na lepo črno laso dekle, ki se je odpravljalo proti domu s polno košaro debelih rdečih češenj. Pozdravil sem jo, in ker sem rabil nekaj pojasnil, mi je bilo prijetno, ko sem po tolikem času spet mogel govoriti z mladim, zavednim slovenskim dekletom. Kako me je poživilo to srečanje! Bila je tako preprosta, prirodna in toliko je vedela. Gregorčiča je znala na pamet, da me je bilo skoraj sram. "Kaj si partizan?" me je vprašala. "Kje pa so partizani?" sem ji vpadel v besedo. "Bili so," je odvrnila, "sedaj pa sta dva bataljona črnosrajčnikov v Trnovskem gozdu. Naši so šli drugam. Pojdi proč, nevarno je tod, vse polno jih je." Peljala me je proti vasi in pokazala hišo, kjer naj prosim za prenočišče. Poslovala sva se. Zaželela mi je še srečno pot in izginila v mraku.

Dež je padal, ko sem stopil pod streho zavednega slovenskega gospodarja; noč me je zajela v Grgarjih. Spet so me obdajali prijetni obrazi. Pripovedoval sem jim o Ljubljani, o življenju v Ljubljanski pokrajini. Govorili smo o svobodi, ki prihaja, in poslušali so me začudeno, skoraj strmeče. Ko je zjutraj dež ponehal, mi je gospodar pokazal skrito stezo in me po njej vodil skozi sveže jutro. Šepal je – nogo si je pokvaril kot rudar v rudniku – pa je vendarle hodil z menoj pol ure, da sam ne bi zašel na pot, kjer hodijo italijanske izvidnice. Iskren stisk roke in lep spomin sta mu moja hvaležnost za to.

Skozi kraško goščavo sem hodil, skakal sem preko vrtač in kraškega kamenja po Čepovanski dolini. Tam, kjer gre cesta na Lokve, sem se odpočil. Odpiral sem zadnjo škatlo sardin in opazoval dolino. Nekaj sto metrov proč je na vejah smrek viselo nekaj koles. Prijetno iznenadenje! Uh, kako bi ga potreboval! Ne bi bilo več pešačenja, nič več

ne bi bilo žuljev. In hitrost! Saj je po vojnem pravu dovoljen prav vsak način, ki služi begu, da le ni zločin. Kaj če bi sedel na kolo, zvečer bi bil že na meji in preko, med našimi partizani?

Saj res! Pohitel sem s sardinami in popravil nahrbtnik. Še enkrat sem pogledal naokoli in že sem bil pod "razstavo" na drevesu – štiri kolesa so visela obešena kot v trgovini. Izbral sem najboljšega, ga prijel za rogove in ga zajahal. Spustil sem se v dolino, žvižgalo je mimo ušes in serpentine so ostajale za menoj; kot da se spuščam s padalom, tako je pred mano iz zemlje rasla dolina. Zavil sem v Dolenjo Trebušo. Pribrzel sem mimo karabinjerske postaje, kjer je stražar samo začudeno pogledal. "Buon giorno!" in že sem izginil za ovinkom. Hitel sem naprej, zavil sem proti Zelinu in Cerкну. Skupine italijanskega vojaštva sem puščal za seboj, brzel sem in hitel.

Nenadoma mi je šinilo v glavo, kaj neki je s tovarišema Draganom in Lojzetom. Če sta krenila naprej, morata biti danes pri Sveti Luciji v mlinu, kot smo bili dogovorjeni. "Bodi tovariš, onadva tukajšnjih krajev ne poznata, ti pa si skoraj domačin! Skoči do njiju, pa še kolo imaš!" – take misli so se mi podile po glavi. Kolo je počasi izgubljalo brzino in obstalo. Obrnil sem in odbrzel po dolini proti Sveti Luciji, k njima. Kolo je teklo kar samo. "Še nahrbtnik odloži, da boš manj sumljiv, odloži ga pri prvi hiši!" me je prešinilo. Za ovinkom se je prikazala lepa bela hiša z žago in mlinom. Zausstavil sem, prislonil kolo in vstopil. V kuhinji je pri štedilniku stala grda, škilasta ženska pri štiridesetih in poprosil sem jo, naj mi za dan, dva spravi nahrbtnik, ker imam opravke pri Sveti Luciji. "Bom, pa niste od tukaj, kajne da ne? Kdaj boste pa prišli ponj?" Odgovoril sem ji, da jutri ali pojutrišnjem, in odšel.

Pri Sveti Luciji sem hišo, v kateri bi bila morala biti Dragan in Lojze, našel prazno; čakal sem ju dva dni. Medtem sem si opomogel, pozdravil žulje in se oba dneva razgovarjal z domačimi. Opisoval sem jim življenje v taborišču, govoril o svobodi, ki bo prišla končno tudi zanje, primorske Slovence.

Stari ženi so se orosile oči: "Ne vem, kaj bi dala," je vzklíknila, "če bo res svoboda. Pridi tedaj k nam, najboljše kosilo bom skuhala." Globoka zavednost trpeče žene, katere sin je bil zaprt v italijanskih fašističnih zaporih, se me je močno dotaknila, spoznal sem trdnost pravih Primorcev – zavednih Slovencev.

Drugi dan sem sedel na kolo in odbrzel skozi živahno Sveto Lucijo mimo številnih našopirjenih karabinjerjev proti hiši, kjer sem ondan shranil nahrbtnik. "Še po nahrbtnik, potem pa po cesti proti Novakom; tam bom kolo zabrisal pod cesto, prijel grablje, zavihal rokave in jo kot kosec mahnil čez mejo v Davčo, kjer sem kakor doma." Takšni načrti so se mi vrteli po glavi in še sam nisem vedel, kdaj sem se znašel pred belo hišo z žago in mlinom. K njej sem prislonil kolo in živahno stopil v kuhinjo, kjer je stala ista odurna ženska kakor prejšnjega dne. "Dober dan, mama, kaj bi lahko dobil moj nahrbtnik?" "Ja, ja, lahko," je odvrnila in skočila z urnimi koraki proti vratom, ki pa niso bila tista, skozi katera je ondan odnesla zaupani ji nahrbtnik. Začudil sem se, kaj naj zdaj to pomeni. Kri mi je zavrela in v grlu me je stisnilo. Pred menoj sta stala dva karabinjerja z naperjenima puškama, njuna nasajena bajoneta sta se bleščala v dopoldanskem soncu in za svojim hrbotom sem čutil še tretjega. **Bil sem ujet, izdan!** Preklesal sem svojo naivnost in preveliko zaupanje v poštenje vseh naših ljudi. Raztrgal bi se od jeze, če bi mogel. Zgrizel bi se, ves srd sem stresel nase, obtoževal sem se, klel in tisočkrat preklesal prodano babjo dušo. "In alto le mani – kvišku roke!" je tretji, ki je do tedaj stal za menoj, skočil k meni. Preiskal me je, mi preobrnil vse žepe, pretipal celo telo. Nato so me odpeljali v zapor, sam sebi pa nisem mogel verjeti, da sem spet izgubil svobodo. Pred očmi se mi je prikazovalo vse delo, ves pesek in kamenje, vsa utrujenost, napetost živcev, vsa hoja, ves beg. Koliko sem prestal, da bi dosegel svobodo, in sedaj je vse to zastonj, kot da vsega tega sploh ni bilo.

Obležal sem na prični za zapahi, v dušo mi je

legla tesnoba. Na sebi sem občutil vso svojo nesrečo. Ves dan in vso noč sem zrl v strop, bil sem otopen, brezbrizen za vse. Ta ječa, te žice, ki sem jih spet čutil okoli sebe, vsi tuji obrazi nad menoj, vse to me je povsem omrtvilo. Ravnodušno sem odgovarjal na vprašanja, s katerimi so me neprestano nadlegovali. "Zame ni svobode, da so le ostali štirje srečno prispeli na cilj," sem si mislil.

Po dveh dnevih so celoten postopek ponovili, brezizrazni obrazi izpraševalce pa so me s posmehom opazovali – mene rebella, komunista.

Pred vojašnico se je ustavil avtomobil. Visok, črn maresciallo mi je vtaknil roke v lisice, ki so mi jih močno stisnile. Surovo me je potisnil, da sem se nemočno opotekel v vozilo. Prisedla je še straža in odbrzeli smo po dolini, skozi Sveto Lucijo, ob Soči navzgor do Tolmina in obstali pred sodnijo na Glavnem trgu. Skupine prebivalcev in vojaki so nas obstopili. Približali so se do oken avtomobila in buljili v moje železne okove, meni pa to ni bilo mar, saj so mi bile misli daleč, daleč stran. Čez čas so od nekod prignali neobritega, zamenarjenega, prav tako vklenjenega moža in ga posadili v avto poleg mene. Z obraza sem mu bral ponos in zaničevanje. "Capo comunista" so mu pravili, zaklenili za njim vrata in motor je zarenčal. Že smo se vozili po dolini Soče proti Gorici. "Kam naju le peljejo? Najbrž pred sodišče," sem si odgovoril na vprašanje, ki sem si ga sam zastavil.

Kraji so ostajali za nami, avtomobil je hitel, potniki v njem pa smo sedeli brez besed. S tovarišem sva se spogledala in molčala, razumela sva se. Za ovinkom se je kmalu prikazala Gorica. Brzeli smo skozi mesto in obstali pred stavbo z železnimi vrati. Vedel sem, da smo pred zapori, saj me je prav vse spominjalo na ljubljansko sodnijo. Pričakoval sem, da bova izstopila oba, in ko je stražar odprl vrata, sva se vzdignila hkrati. Toda mene je potisnil nazaj na klop. Sedel sem in gledal za bradatim tovarišem, iz Podbrda je bil doma in zdel se mi je tako trden in močan, ko so ga odvedli skozi železne dveri goriškega zapora. Njegova pokončna drža mi je vlila novih moči, ko sem s posmehom

v srcu čakal, kaj bodo Italijani storili z menoj. Bil sem pripravljen na vse ...

Brigadir in stražar sta prišla nazaj, zaklenila vrata avtomobila in že smo švigili po goriških ulicah in cestah. Prevozili smo most čez Sočo, videl sem, da smo krenili nazaj proti zapadu. Pomislil sem, da me peljejo v Furlanijo, mogoče celo nazaj v Gonars. Križali smo ceste, prah je neslo preko polj kot oblake dima. V daljavi sem zagledal visoki gonarski zvonik, vozili smo se natanko proti njemu. Še nekaj vasi, par ovinkov in obstali smo pred taboriščnim zapovedništvom. Skupine internirancev so se nagnete v kotu poleg ceste in molče gledale, ko sem vklenjen stopil pred debelega kapitana, ki je ponosno vzkliknil: "E, era siamo in completo!" Brigadir me je v strogi vojaški drži vodil v leseno stavbo, kjer je stanoval zapovednik. Ko sem stopil predenj, je v besu zalučal svoje ključke na pisalno mizo in zarenčal: "In bel quadro, ufficiale con le catenesue le mani – rebello." Sedel je, poklical pribočnika in tolmača ter mi s tem pustil dovolj časa za premislek. Brigadir, ki me je privedel, je še vedno stal kot lipov bog, ves iztegnjen, pričakujoč pohvale za uspešen ulov. Tedaj se je tenente colonello, conte Vicedomini obrnil k njemu, mu stisnil roko in mu izročil v zavitku 500 lir kot nagrado za ujetega upornika, rebella. Ta je visoko, po rimsko stegnil roko, strumno udaril s petama in odšel.

Nato se je začelo zasliševanje. Že po prvem vprašanju mi je postalo jasno, da so ujeli vse štiri moje tovariše, in razumel sem prejšnjo izjavo debelega kapitana. "Allora, il primo e stato Konvalinka, il secondo Sergij Berce, il terzo, . . . tu sei stato l'ultimo," je hropel Vicedomini. Vedel je vse, morilo pa ga je, kdo je duša pobega, in to je poizkušal izvedeti na vse načine. Enkrat je pravil, da so mu vse povedali v taborišču, drugič spet, da me je ostala četverica izdala in da sem "capo" jaz. Toda vse predobro sem poznal svoje tovariše, da bi me zasliševalec speljal na led. Vsi moji odgovori so bili le "da", "ne" in "ne vem", Vicedomini pa je besnel, vpil, mahal s palico in metal ključke, dokler

ni popustil. Vrgel je pero in mi v podpis potisnil zapisnik, ki sem ga kot svojo izjavo zares podpisal. Poročnik me je osvobodil okov, poklical stražarja, zapovednik pa je vstal in mi dal znak, naj mu sledim. Stopili smo preko polja in zavili proti našemu taborišču. Stolpi s strojnicami, stražarji z dolgimi puškami ob žici, lesene stavbe sredi travnika, gola telesa internirancev in taboriščno življenje, vse to je ležalo spet pred menoj. Stisnilo mi je srce, le napetost in želja videti svoje tovariše in izvedeti vse me je spodbudila, da sem lažje stopal za domišljavim italijanskim grofom, zapovednikom taborišča. Široka vrata so se treskoma odprla, tam je stala straža in trobentač je zatrobental "mirno" – kakšna ceremonija! Stražarji in karabinjerji v taborišču so me zaničljivo gledali, v njihovih očeh sem bral jezo. Zaradi nas, ubežnikov, so bili vsi pred vojnim sodiščem, nekatere oficirje so celo zaprli. Občutek sem imel, da bi me najraje živega odrli.

Znašli smo se na dvorišču. Mahoma se je vse izpraznilo in okna vseh poslopij so se zaprla. Tovariši taboriščniki niso želeli gledati, kako se zapovednik pred njimi razkazuje s plenom, ki mu ga je slučajno uspelo uloviti. Tako me je vodil proti stranišču, kjer je obstal, karabinjer, ki je stal pred leseno črno zgradbo ob njem, pa je odprl vrata in mi pomignil, naj vstopim. Za menoj so se zaloputnila vrata in v prostoru, majhni luknji s cementnim podom, me je objel prijeten hlad. V kotu so sedele štiri sključene postave, ki so vse naenkrat skočile pokonci in me potegnile v svojo sredino. Objeli smo se od veselja, da se spet vidimo, živi in zdravi. Lojzetu in Draganu sem odpustil, da sta odšla po svoje in me zapustila, pozabil sem vse. Nasmeh se nam je prikazal na izsušenih obrazih, v tistem trenutku smo pozabili svojo nesrečo.

Našo pot smo v besedah preživljali še enkrat. Izvedel sem, da so Sergija in Savo ujeli še čisto blizu žice v nekem jarku. Z naperjenimi samokresi in puškami so ju pretepali, da sta bila vsa črna. Celotni ženske so privršale s polja, ju lasale in jima pobrale vse, kar so mogle. Vsa otekla in pretepena so

pod močno stražo privedli nazaj v taborišče, kjer sta v zaporu ležala že sedmi dan. Drago in Lojze sta ob Soči pri Ronsini ponoči naletela na stražarja elektro centrale, ki ju je ustavil in ju povabil, naj prenočita pri njem v stražarnici. Utrujena sta legla na klop in zaspala, dokler ni sredi noči prišel na službeni obhod neki fašist, ki ju je legitimiral. "O, porco Dio! Pa to so oficirji, ki so pobegnili, rebelli, uporniki," se je prijel za glavo. Kar naenkrat se je okoli stražarnice pojavilo deset oboroženih mož in zjutraj sta se že znašla v zaporih karabinjerske postaje v Kanalu. Od tod so ju odvedli v Gonars, v taborišče, in ju vrgli v zapor dva dni, preden je enaka usoda doletela mene samega. In tako smo sedaj vsi skupaj ležali v tem ozkem prostoru, čakali in ugibali, kakšna bo naša nadaljnja usoda v zaporu poleg stranišča.

Po desetih dneh so nas spustili v taborišče, iz zapornikov smo zopet postali interniranci. Tovarishi so nam povedali, kakšne zmešnjave so nastale tisti dan, ko so Italijani opazili, da smo pobegnili. Zapovednik taborišča je bantil: "Razumem, da pobegne eden ali dva, toda pet, zaboga!" Kasneje, šele drugi dan so odkrili, da smo pobegnili skozi rov, pa še to le zato, ker je neki oficir šel tam mimo in slučajno padel v luknjo. Tisti naši tovariši, ki so vedeli za pobeg, so stražarje speljali na krivo sled v obliki vrat, pri katerih je zevala majhna luknja. Okoli vrat in tiste nesrečne luknje v njihovi bližini so nato dva dni pletli žico, da bi tako preprečili pobeg v svobodo še drugim taboriščnikom. Ko so izvedeli, kakšna je bila naša resnična pot v svobodo, so se vsi besni skušali znesti nad tovariši iz naših barak, češ da so nam oni pri tem pomagali. Na vetru so jih pustili dva dni stati od jutra do večera pod milim nebom in jim grozili na vse mogoče načine, a od njih niso zvedeli ničesar. Manjkalo ni seveda tudi izdajalcev, ki so znosili fašistom vse na nos. Eden takih je bil Rupnikov sin, ki nam je grozil kar v nekakšni jugoslovanščini, slovenščino je namreč bolj slabo obvladal. "Ja ču da vam pokažem, vam marincima, ovako čete da idete iz lagera," in pri tem prekrižal roke, češ da bomo vsi

odšli vklenjeni. Tipi, kot je bil Rupnik mlajši, so še kako znali poskrbeti, da smo pri Italijanih dobili "črne pike", kar je pomenilo, da bo nam petim marincem šele konec Italije prinesel svobodo, saj smo na logorskih spiskih namesto vojaških postali politični zaporniki, ki so jim Italijani kratko pravili kar komunisti.

Vendar nas ta neuspeh ni zlomil. Naše delo je bilo res zastoj, tudi izdali smo se, a volje in borbenosti nismo izgubili. Malo smo si odpočili, kmalu pa smo jo fašistom spet zagodli, to pot na drug način.

O tem pa kdaj drugič ...

Boris FD

Takšen je torej avtentični zapis v Gorenjskem partizanu objavljenega besedila o pobegu in hrepenenju po svobodi, ki s svojo doživetostjo in neposrednostjo v skoraj umetniškem slogu prikazuje delček avtorjevih življenjskih dogodkov, ob katerih bralec preprosto ne more ostati ravnodušen. In ko nam na koncu podlistka v ušesih še vedno odzvanja "kmalu pa smo jo fašistom spet zagodli, to pot na drug način", se nekje v podzavesti že veselimo branja njegovih naslednjih doživetij, a jih žal France Dermota v takšni obliki ni nikoli več napisal.

Potem ko so ga odpeljali nazaj v Gonars in ga zaprli k ostali ujeti četverici, so kmalu vseh pet mornariških oficirjev premestili v Padovo, Gonarsu podobno koncentracijsko taborišče.

V "logorju", kot koncentracijsko taborišče Padova Dermota imenuje v svojem življenjepisu, se je skupina hitro povezala z organizacijo OF. Od nje so dobili nalogo, naj nekako vzpostavijo pogoje za spremljanje vseh oddaj radia Slobodna Jugoslavija, na osnovi katerih bi zatem pripravljali in izdajali dnevna poročila o stanju na bojiščih. Po mesecu ali dveh jim je uspelo sestaviti majhen radijski sprejemnik, ki so ga ponoči poslušali, in zjutraj pisali vesti v Logorski dnevnik, kot so ga poimenovali. France je bil odgovoren za sestavo koncepta dnevnika, ki ga je bilo na

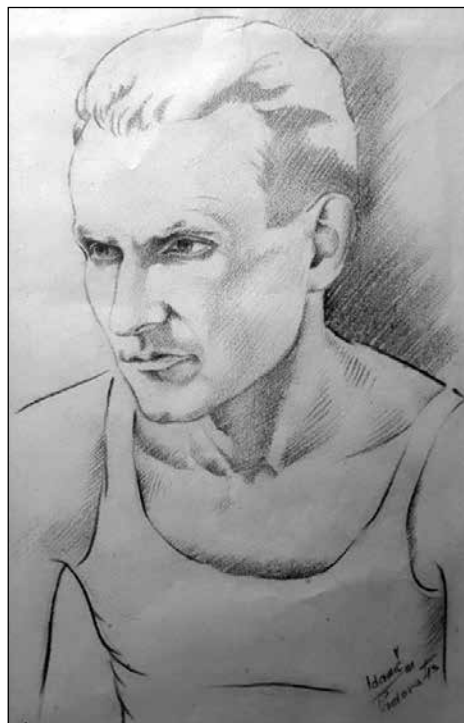
podlagi zapisanih nočnih beležk potrebno sestaviti še pred vstajanjem, vsako jutro posebej. Dnevnik je potem odbor OF razmnožil in ga z ustreznimi propagandnimi dodatki poslal med zaupnike, ki so na takšen način velikemu številu internirancev v najbolj težkih trenutkih utrjevali zaupanje v gibanje, "pokret", ter jim tako dvigovali moralo in zavest. Zanimivo, da Italijanom, stalnim preiskavam navkljub, radijske postaje in tehnike nikakor ni uspelo odkriti, čeprav so v prizadevanja neuspešno vključevali celo svoje agente, "vrinjene belčke", kot jih v spominih imenuje France. Med temi omenja nekoga doktorja Kocipra, ki naj bi bil v svojih iskalnih manevrih še posebej zvit in prebrisan, a je postaja, vsem preizkušnjam navkljub, uspešno delovala vse do nemškega prevzema taborišča Padova po padcu in kapitulaciji fašistične Italije. Kasneje, ko so jih Nemci transportirali preko Brennerja v Nemčijo, pa so interniranci postajo odnesli s seboj.

V obdobju od padca fašizma 25. julija 1943 do kapitulacije Italije 8. septembra 1943 so namreč taboriščne oblasti večino taboriščnikov iz Padova izpustile in jih poslale domov; Franceta pa so, najverjetneje zaradi njegovega oficirskega čina, v taborišču zadržali in ga s preostalimi interniranci sredi septembra 1943 predali Nemcem. Ti so ozemlje taborišča najprej v celoti obkrožili, ko je kasneje prvotna napetost po nemškem prevzemu nekoliko popustila, pa so čuvanje lagerja reducirali na posadko enega oklepnika in stražarje iz formacije SS, ki so patrolirali okoli taboriščne ograje.

To dejstvo je France nameraval izkoristiti za pobeg skupaj s še dvema študentoma, enim iz Ljubljane in drugim iz Dalmacije, vendar jih je po preplezanju prvi žičnati pregradi, ko so se že vzpenjali preko zunanjega zidu, opazil nemški stražar in pričel streljati nanje. Enega od študentov je ubil, drugi je skočil preko zidu in izginil v koruzni njivi, medtem ko je Franceta stražar ujel in ga odvedel k taboriščnemu vходу, kjer so ga postavili pred zid.

Zbrana straža je v eksekucijskem vodu že pripravljala puške na strel, ko se je skozi vrata od nekje pripeljal nemški višji oficir in ukazal, naj Franceta

takoj vrnejo med ostale internirance, ki so ga ob vrnitvi nazaj v življenje sprejeli z vzkliki navdušenja in olajšanja. Kot je France zapisal v svojem življenjepisu, je bil sam po vseh burnih dogodkih tega dne tako zbežan, da se stvarnosti še lep čas ni niti zavedal. Zato pa so Nemci, najverjetneje kot odgovor na poskus pobega treh internirancev, nemudoma organizirali transport in taboriščnike iz Padova še isto noč v odprtih železniških vagonih odpeljali preko Brennerja v Avstrijo, nato naprej v Nemčijo in od tam na Madžarsko. Kot da ne bi vedeli, kaj storiti s tako velikim številom neželenih potnikov, so Nemci transport na Madžarskem obrnili nazaj proti Štajerski, kjer je France skupaj z Brankom Ahčinom, sojetnikom iz Padova, izkoristil krajši vlakovni postanek v Celju. Po tem, ko se je vlak že premaknil s postaje, sta skočila z vagona in pobegnila v temo. Preko hribov sta se z Ahčinom štirinajst dni peš prebijala na Gorenjsko, kjer sta se ločila. France se je odpravil

France Dermota, kot ga je na portretu s kredo ujelo oko njegovega sotrpina, umetnika M. Adamiča v koncentracijskem taborišču Padova leta 1943. Original iz zbirke Angelce Dermota. Foto: Aleš Primožič

domov v Železnike, tam pa se je bil zaradi močne nemške postojanke v kraju prisiljen skrivati v domači hiši. Sklenil se je pridružiti bratoma Milanu in Jerneju, ki sta že bila v partizanih, in ko si je po nekaj dneh skrivanja od naporne poti dovolj opomogel, se je v začetku oktobra istega leta priključil štabu Gorenjskega odreda, ki se je tedaj nahajal v Martinji Vrhu nad Železniki.

V partizanih pa prišleku, vsaj na začetku, novo okolje ni bilo niti malo naklonjeno. Ob dejstvu, da je bil v stari Jugoslaviji oficir, pa tudi zato, ker se je njegov mlajši brat Jaka poročil s hčerjo iz izrazito germanofilne družine, ki naj bi z Nemci celo sodelovala, se je med partizani vzbudil sum, da je France Dermota agent "plavih". Sumničenja, med katerimi je prišlo celo do spodletelega poskusa likvidacije, ki jo je France preživel po zares srečnem naključju (med hojo od šole proti kmetiji na Mrzlem vrhu je "spremljevalec" za njim sprožil usodni rafal ravno v trenutku, ko se je France ob nekaj spotaknil in se nato nagonsko zakotalil pod pot v bližnje grmovje,

Partizan France Dermota v Martinji Vrhu, zgodaj pozimi 1943/1944.

misleč, da sta padla v zasedo), so trajala do globoke zime v začetku leta 1944.

V Gorenjskem odredu je bil referent za zvezo in prav v tem času je v glasilu Gorenjski partizan tudi objavil že imenovani in citirani podlistek v nadaljevanjih Naš rov in naš beg, v katerem je opisal življenje in pobeg iz koncentracijskega taborišča Gonars. Več kot štiri mesece pa na celotnem območju partizanskega gibanja na Gorenjskem ni bilo nikogar, da bi ga mogel prepoznati kot aktivista v Ljubljani ali interniranca v Gonarsu, ki ga je v nenehen beg silila neomajna sla po svobodi – vedeli so le to, da je bil oficir stare jugoslovanske vojske, in to še kraljeve povrhu.

Po številnih mučnih razgovorih in dokazovanjih je šele pismo, ki ga je poslal kontrolni komisiji pri Glavnem štabu Narodno osvobodilne vojske in Partizanskih odredov Slovenije, dokončno razjasnilo njegovo dejansko vlogo in delovanje v letih po neslavni kapitulaciji vojske kraljevine Jugoslavije. Stanje in odnosi so se zanj pozitivno spremenili – postal je bataljonski operativni oficir Prešernove brigade in na podlagi novih dejstev habilitirani mornariški oficir bivše jugoslovanske vojske, ki je kot inženirski tehnični referent prišel tudi v štab XXXI. divizije.

Ustanovitelj Mornariškega odreda Koper

V tem času, natančneje 30. avgusta 1944, je Vrhovni štab Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije (VŠ NOVJ) izdal ukaz o ustanovitvi Mornariške grupe (MG) pri IX. korpusu, v katero je bilo imenovanih več slovenskih šolanih pomorščakov, med njimi tudi France Dermota. Ukaz je Vrhovni štab izdal na podlagi že pred nekaj tedni na otoku Visu sprejete odločitve o ustanovitvi mornariških enot v obalnem pasu med reko Sočo in Limskim kanalom v Istri kot delom Prvega pomorsko-obalnega sektorja (I. POS). Zaradi tega ukaza je poročnik Dermota v drugi polovici septembra odšel iz štaba XXXI. divizije v Glavni štab Narodno osvobodilne vojske (GŠ NOV)

in Partizanskih odredov Slovenije (POS), od koder so ga poslali v štab IX. korpusa. Tam se je pridružil mornariškemu častniku, ki jih je mornariški štab zadolžil, naj v slovenskem Primorju organizirajo mornariške enote. Ukazu je sledila ustanovitev Mornariške grupe IX. korpusa NOV in POJ, ki so jo poleg poveljnika, mornariškega majorja Janeza Tomšiča, sestavljali še majorja Slavko Kavšek in Baldomir Saje ter poročnika France Dermota in Radko Pečovnik. Mornariška grupa je dobila nalogo na območju I. POS organizirati mornariške udarne skupine, iz katerih naj bi se nato razvili odredi.

23. septembra 1944 je štab IX. korpusa Komandi Istrskega vojnega področja (KIVP) poslal odredbo, ki jo je prejel od Glavnega štaba NOV in POS: "Na operacijskem področju VII. korpusa se bo nahajal poseben oddelek mornarice, ki ga vodi major mornarice NOVJ tov. Tomšič Janez. Naloga tega oddelka bo pripraviti vse potrebno za formiranje posebne mornariške vojaške edinice na obalnem sektorju slovenskega Primorja s slovensko Istro in ustanoviti prve borbene edinice na morju. Ker se bo ta oddelek mudil mnogo tudi na Vašem operacijskem sektorju, izdajte podrejenim edinicam, predvsem bataljonu IX. brigade v Istri in Komandi mesta Koper nalogo, naj v vsakem oziru podprejo tovariše iz tega oddelka. Treba jim je omogočiti zvezo z vsemi vojaškimi in političnimi organizacijami v vseh obalnih mestih Istre ter Trsta, dati na razpolago obveščevalno mrežo za njihove obveščevalne naloge, omogočiti koordinacijo operacij na obalnem področju, dati na razpolago vse mornariške oficirje, podoficirje in mornarje iz bivše jugoslovanske mornarice, ekonomsko oskrbovati vse tovariše iz tega oddelka ter jim v vseh ozirih nuditi pomoč." Za uresničitev te naloge je bil imenovan poročnik mornarice Franc Dermota, z odredbo pa je Glavni štab na nove dolžnosti imenoval še dva člana Mornariške grupe IX. korpusa: major Kavšek je bil imenovan za načelnika I. POS, major Saje pa je postal delegat mornarice pri GŠ NOV in POS. Major Tomšič je ostal komandant Mornariške grupe IX. korpusa NOV in POJ.

Na sestanku 22. septembra v Starem trgu je ko-

mandant štaba IX. korpusa skupino zbranih pomorščakov seznanil s stanjem v slovenski Istri in pojasnil, da zaradi konfiguracije in specifike terena za večje partizanske enote tam ni pravih možnosti. Predlagal je formiranje manjše mornariške enote, za njenega vodjo pa je bil imenovan poročnik Franc Dermota. Po sestanku se je novi komandant takrat še neobstoječe mornariške enote takoj odpravil proti Istri in 24. septembra prispel v Komando Istrskega vojnega področja (KIVP), ki se je nahajala na področju Snežnika na Sviščakih. Nemudoma je, skladno z odredbo Glavnega štaba, pričel z delom informativnega oficirja mornarice za slovensko Istro. O vseh dogajanjih in aktivnostih je redno obveščal vodjo Mornariške grupe IX. korpusa, majorja Tomšiča. Povezal se je s poveljstvom Komande mesta Koper (KMK), ki je večinoma konspirativno delovalo v vaseh ob reki Dragonji in počasi širil krog delovanja svoje mornariške skupine. Posebej tesno je pričel sodelovati z mornariškim kapetanom Edvardom Logarjem, ki je v tem času v KIVP vodil obveščevalno službo in tako iz prve roke dobil podatke o stanju v slovenski Istri. Prav zato je Dermota od štaba VII. korpusa tudi zahteval, naj mu odredi kapetana Logarja iz obveščevalnega centra KIVP za pomoč pri organizaciji informativne službe njegove mornariške enote.

Zaradi pričakovanega zavezniškega izkrcanja v slovenski Istri in Tržaškem zalivu (do katerega pa dejansko ni nikoli prišlo), so bile jeseni 1944 enote nemške vojske in njenih sodelavcev zelo aktivne, iz notranjosti pa se je bilo vedno težje prebiti na slovensko obalo. Prav to dejstvo je bil glavni razlog, da je poročnik Dermota oboroženo in ustrezno opremljeno bojno enoto, ki bi na obali v primeru izkrcanja zaveznikov in posledično nemške evakuacije lahko hitro in učinkovito ukrepala, sklenil formirati že na Sviščakih. Z organizacijo takšne enote pa je bilo treba pohiteti, zato se je sklenil priključiti Komandi mesta Koper (KMK), ki je na tem območju edina še obstajala in delovala. V spremstvu kurirjev je z Logarjem in še dvema, iz KIVP dodeljenima borceima mornarjema, krenil s Sviščakov čez

Brkine in mimo Vodice 15. oktobra uspešno prispel v dolino Dragonje pod Topolovcem, kjer je bila takrat nameščena KMK. Še istega dne se je skupina premaknila v nekoliko višje ležečo vas Lopar in tam ustanovila Mornariški odred Koper, ki pa se tedaj še ni tako imenoval. Zato velja 15. oktober 1944, ko so kurirji privedli prvo organizirano mornariško skupino v Lopar na področje Komande mesta Koper, za uradni datum ustanovitve Mornariškega odreda Koper (MOK), čeprav je bila na področju KMK delujoča Mornariška skupina pod poveljstvom Franceta Dermota ustanovljena nekoliko kasneje.

Skupina se je takoj po prihodu pričela številčno krepiti z borci iz vrst KMK, pa tudi sicer je bila Komanda s svojo že izgrajeno mrežo sodelavcev po vsej slovenski Istri skupini v veliko pomoč pri navezovanju stikov z novimi zaupniki. Konec meseca oktobra, ko je skupino okrepila še peterica novih borcev iz KIVP in je skupaj z Dermoto in Logarjem štela 14 mornarjev, je bila tako formirana posebna Mornariška skupina pri KMK, ki je nemudoma pripravila predlog za organizacijo pomorske službe na obali slovenske Istre od Milj do Dragonje, še vedno pa se ni imenovala Mornariški odred Koper. Poročnik Dermota je predlagal, naj se skupina poimenuje Mornariška skupina pri KMK, in takšen izraz je tudi uporabljal v svoji korespondenci.

Za uspešno organizacijo pomorske službe, po kateri bi bila obala razdeljena na pet luških kapetanij (Piran, Portorož, Izola, Koper in Milje), bi potrebovali od 125 do 165 partizanov, s svojimi 14 člani pa Mornariška skupina pri KMK še zdaleč ni imela zadostnega števila borcev za takšno nalogo. Na zadostno popolnitev iz vrst domačega, istrskega prebivalstva ni bilo mogoče računati, saj so morali iz KMK večino prostovoljcev poslati naprej, enotam v notranjosti Slovenije, učinkovito mobilizacijo pa sta onemogočali neprestana sovražnikova aktivnost in njegova moč. Kljub vsem negativnim dejavnikom se je število borcev Mornariške skupine počasi večalo, ob neprestanem menjavanju svojih položajev zaradi stalnega patroljiranja sovražnikovih enot pa se je bila skupina prisiljena kdaj pa kdaj z njimi tudi

spopasti. Vmes je širila obveščevalno mrežo, reševala intendantske probleme s hrano in opremo, nato pa 17. novembra prejela pošto Mornariške grupe IX. korpusa z ukazom o preimenovanju Mornariške skupine pri KMK v **Mornariški odred NOVJ Koper** (skrajšano **MOK**) in imenovanju Franceta Dermota za njegovega komandanta. Poleg tega so odredu povečali območje delovanja, ki se je sedaj raztezalo od Milj do reke Mirne. Tu naj bi odred izvajal akcije na morju, obali in na kopnem ter organiziral pomorsko-prometno in tehnično službo, službo za zveze, okrožni odsek in flotiljo. Če je hotel izvršiti odredbo štaba Mornariške grupe, je moral štab MOK zaprositi OZNO za Istro glede dovoljenja za operativno delovanje na področju med Dragonjo in Mirno, obenem pa je njegov komandant Dermota že tudi navezal stike z okrožnim Narodno-osvobodilnim odborom (NOO) Buzet in s Komando mesta Umag. Za glavni cilj odreda pa je bilo v prejeti odredbi opredeljeno napadanje sovražnikovega pomorskega transporta, ki bi vključevalo potapljanje čolnov in manjših ladij, izvajanje sabotaj in prevoz kar največ plovil na osvobojeno ozemlje.

Kot se je krepil, povečeval aktivnosti in utrjeval svoje položaje sovražnik, tako je postajal vse številčnejši in močnejši tudi MOK. Njegove vrste so okrepili borci iz bataljona Alme Vivoda brigade Garibaldi, še nekaj se jim jih je pridružilo po sicer ne pretirano uspešni splošni mobilizaciji. Priključevati so se jim začeli tudi italijanski pomorščaki in zaupniki iz obalnih mest, ki so imeli pomembno vlogo zlasti pri formiranju obveščevalne mreže; po novem letu, marca 1945, so v sestav odreda prestopili celo trije mornarji iz mornarice NDH. Poveljstvo odreda se je tako 21. novembra odločilo vojaško in politično osamosvojiti od KMK, odločitev pa je padla predvsem zaradi lažjih premikov in menjavanja položajev, saj specifičnost terena takšnega delovanja prevelikim oboroženim skupinam ni dovoljevala ali pa ga je vsaj bistveno oteževala. Kljub osamosvojitvi pa je odred ostal s KMK še vedno povezan, saj se je pri njej še naprej oskrboval in svojo pošto pošiljal z njenimi kurirji.

Decembra je poveljstvo odreda glavnino svojih moči usmerilo v organizacijo pomorske oblasti na obali. V organizacijskem predlogu, ki so ga s poročilom poslali Mornariški grupi IX. korpusa, so oblikovali pet skupin, od katerih bi, skladno s povečanim območjem odredovega delovanja, vsaka nadzorovala svoj del obale:

- skupina Milje del med Žavljami in izlivom reke Rižane,
- skupina Koper del od izliva Rižane do rta Viližan,
- skupina Izola del med rtoma Viližan in Ronek,
- skupina Piran del od rta Ronek in Kanalom svetega Oderika pri izlivu reke Dragonje,
- skupina Umag pa bi nadzorovala obalo od Kanala svetega Oderika do reke Mirne.

Od ustanovitve dalje vse do osvoboditve je MOK nadaljeval z uspešnim izvajanjem zadanih nalog, s sodelovanjem pri sabotažnih akcijah in napadih na okupatorja ter v prvi vrsti okreplil obveščevalno dejavnost v slovenski Istri in na njeni obali, saj je razpredel široko obveščevalno mrežo med tamkajšnjimi domačini, tako Italijani kot Slovenci. Potem ko se je v začetku februarja 1945 nemško poveljstvo odločilo z obsežno akcijo uničiti osvobodilno gibanje v slovenski Istri in je v obsežni sovražnikovi akciji 9. februarja po izdajstvu padel komandant Franc Planinc - Frenk, ki je bil duša vse vojaške aktivnosti KMK, njeno jedro pa je bilo uničeno, je MOK ostal edina organizirana partizanska enota v slovenski Istri. Z začasno priključitvijo zaščitne čete KMK je Mornariškemu odredu Koper v osebi njegovega komisarja Franca Šiške - Črta preživelim odredu pridruženim borcem uspelo dvigniti povsem uničeno moralo. Črto je prevzel skrb za obnovo razbite enote, do nadaljnjega pa je številčno močnejši MOK nje ne dotedanje naloge tudi opravljal. Prav v tem času je odred sodeloval pri reševanju ameriškega pilota Charlesa R. Daughertyja, ki je bil v izvidniški akciji 30. januarja zadet nad Beljakom in je po preletu Slovenije izskočil iz gorečega letala ter nato s padalom pristal pri Borštu v dolini reke Dragonje. Pilota je terenska aktivistka najprej pripeljala v bunker KMK, saj je poznala njegov položaj, vendar je Daugherty

po nekaj dneh, 8. februarja zvečer, bunker zapustil in si s tem nevede rešil življenje (prav naslednje jutro so namreč nemški vojaki bunker obkolili in ga nevtralizirali). Ker v KMK nihče ni govoril ali razumel angleškega jezika, so pilota premestili v bunker MOK, kjer sta s poročnikom Dermoto zaradi njegovega jezikovnega znanja lahko nemoteno komunicirala. Nekaj časa je še ostal v odredu, za tem pa so ga v spremstvu dveh kurirjev iz Loparja napotili na osvobojeno ozemlje v Beli krajini in od tam naprej v njegovo bazo na jugu Italije.

S koncem vojne, ki je pozimi 1944/1945 že visel v zraku, se je aktivnost MOK še povečevala. Poleg obveščevalnega dela so pričeli z neposrednimi akcijami proti sovražniku, v katerih so Nemcem zaplenili tudi nekaj orožja in opreme. 15. marca je Mornariška grupa IX. korpusa poslala v MOK sporočilo s predvideno reorganizacijo vodstva odreda. Z depešo je bil major Slavko Kavšek premeščen v štab mornarice, njegove dolžnosti načelnika štaba Mornariške grupe pa naj bi prevzel poročnik Franc Dermota, dotedanji komandant Mornariškega odreda Koper. Namesto njega je bil na dolžnost komandanta MOK imenovan Edvard Logar. Dermota je novo funkcijo sicer prevzel, vendar mu vojaška situacija v Istri ni dovoljevala, da bi se javil v Mornariški grupi na novem položaju. Tako je do konca vojne ostal v Mornariškem odredu Koper kot komandant Mornariške grupe pri IX. korpusu, reorganizacija vodstva MOK pa v njegovem delovanju ni prinesla nikakršnih sprememb.

Zato pa se je konec marca močno spremenil položaj v slovenski Istri. Okupator je svoje postojanke začel opuščati, saj je nemška komanda člane posadk pošiljala v boj proti 4. armadi NOVJ. V bližini obalnih mest, tudi pri Umagu in Novigradu, je tako odredu uspelo ustanoviti stalna luška zastopstva, ki so predstavljala jedro bodočih akcij odreda, na političnih sestankih teh zastopstev s funkcionarji pa so razpravljali tudi o vprašanju prihodnosti Primorske in predvsem slovenske Istre. Predhodno je bilo namreč že določeno, da bo Primorska pripadla Sloveniji.

Pomemben mejnik za njegovo nadaljnje delovanje je bil napad na kasarni italijanske milice in Landschutza v Izoli, ki so ga pripadniki MOK izvedli v noči s 14. na 15. april. Sicer skromno oboroženi, a skrajno pogumni borci so v dveh skupinah ločeno napadli oba objekta in brez žrtev razorožili posadki, ki sta jim nudili minimalen odpor. Razorožili so ju in jima zasegli precej orožja, tudi puškomitraljez, veliko streliva, nekaj bomb in opreme. Ujetnikov niso odvedli s seboj, po nadvse uspešno končani akciji pa so se umaknili čez hrib Malija, ki je usločen nad Izolo. Z zaplenjenim orožjem so se vsi člani odreda oborožili, o napadu so po vsej Obali govorili več dni, tamkajšnje prebivalstvo pa je pričelo verjeti, da do konca vojne ni več daleč. Vse to je sprožilo mobilizacijski val in dnevno je v odred prihajalo po pet do šest novincev, ki so skupaj z vsemi prišleki sestavljali novoustanovljeni bataljon. Konec aprila se je MOK iz zaledja obale premaknil v njeno neposredno bližino. Naloga odreda in njegovih skupin je bila uničenje sovražnikovih mornariških postojank, zaščita luk pred miniranjem in vzpostavitev pomorske oblasti. Njegova udarna četa je bila zato razdeljena na tri skupine, vsaka od njih pa je bila usmerjena na določen del obale: prva proti piranskemu polotoku, druga proti Izoli, tretja pa je zasedala položaje na Markovcu nad Koprom. Na osnovi pozitivnega sta-

nja in uspešnega operativnega delovanja je v enem od svojih poročil poročnik Dermota kar nekoliko evforično zapisal, da je "Mornariški odred Koper s trenutnim stanjem usposobljen, da prevzame pomorsko oblast v vseh pristaniščih, katera pripadajo pod njegovo območje".

Konec vojne se je nezadržno bližal, priprave na sklepne boje pa so od partizanskih enot zahtevale s političnimi organizacijami skupno in enotno delovanje, ki so ga v slovenski Istri usklajevali na številnih posvetih. Na enem zadnjih takšnih posvetov, ki je bil 28. aprila v Laborju, so odločili, da je naslednja naloga MOK osvoboditev Izole, Portoroža in Pirana. S tem dejanjem se je pričela zaključna faza uspešnega poslanstva Mornariškega odreda Koper, enega najpomembnejših subjektov obveščevalnega in vojaškega delovanja na obali in v slovenski Istri zadnje leto pred končanjem morije druge svetovne vojne. Kot je kasneje, marca 1952, v Ljubljani Dermota zapisal v svojem življenjepisu, je MOK med zaključnimi boji imel svoj največji spopad pred Izolo po tem, ko so njegovi borci že vkorakali v osvobodjeno meto. Spopadel se je z osemsto vojaki nemške kolone, ki jih je odred presenetil pri umiku po cesti iz Pule preko Strunjana na varno v Trst. Borci so uničili kamion s prikolico, ubili 11 in ranili več nemških vojakov, ostali pa so zbežali naprej proti Trstu. V svojih

Franc Dermota (desno) in njegov namestnik v MOK Edvard Logar med plovbo pred Bernardinom poleti 1945. Foto: dokumentacija Pomorskega muzeja Sergej Mašera, Piran

akcijah je MOK zasedel vse sovražnikove postojanke v pristaniščih, in to tako hitro, da Nemcem ni uspelo poslati v zrak miniranih pristaniških naprav in objektov. Poleg tega je odred zasegel šest manjših sovražnikovih ladij in ujel več kot štiristo nemških vojakov, ki so neorganizirano bežali iz istrskih mest proti Trstu. Med vsem tem dogajanjem je preko Ilirske Bistrice v Rižano prispela tudi IV. armada, v sklopu katere je deloval MOK, ki je pod njenim okriljem prav tako dodal svoj delež pri osvoboditvi Trsta in krajev ob obali.

Že 1. maja 1945 je Okrožni komite za južno Primorsko poslal CK KPS in Glavnemu štabu depešo s sporočilom, da je severozahodna Istra osvojenjena, da sta v zaključnih bojih in akcijah sodelovali dve četi MOK z novo mobiliziranimi borci in da poteka v vseh mestih spontane ljudske manifestacije v pozdrav partizanski vojski. Prav takrat je po današnjem slovenskem morju zaplul tudi prvi patroljni čoln partizanske mornarice z mornarji – borci Mornariškega odreda Koper na krovu, krasila pa ga je odredova zastava, ki so jo sešila dekleta iz Loparja.

Kaj povedati za zaključek sage o Mornariškem odredu Koper in njegovem komandantu Francetu Dermota?

Ena glavnih nalog odreda, v najkrajšem času v obveščevalno mrežo stskati in še nadgraditi čim bolj čvrste stike z istrskim ljudstvom, pa naj si bo to italijanske, hrvaške ali slovenske narodne pripadnosti, je bila več kot uresničena. Z brezkompromisnim delovanjem odreda je bila premagana med borci

Panorama vasi Lopar v istrskem zaledju Kopra, kjer je bil 15. oktobra 1944 uradno ustanovljen Mornariški odred Koper. Foto: spletna stran Mestne občine Koper

O ustanovitvi MOK priča leta 1980 odkrita spominska plošča na vaškem kulturnem domu v Loparju, spomin na pomembni dogodek pa občina Piran obeležuje vsako leto 15. oktobra s praznovanjem svojega občinskega praznika. Foto: spletna stran Mestne občine Koper

in obveščevalci nenehno prisotna bojazen zaradi vprašanja v njihovi podzavesti: "Ali bomo mirno prespali noč in bomo jutri še svobodni ali pa nas bo kdo izdal in nas bo opazil sovražnik ter nas pobil?" V zmagi nad to bojznijo se kljub dejstvu, da so se posamezna izdajstva tudi v resnici zgodila, skriva največji pomen borbe vseh istrskih borcev ne glede na to, kakšne narodnosti so bili. In prav France Dermota je kot komandant Mornariškega odreda Koper in poročnik partizanske mornarice s svojo veliko zavzetostjo, srčnostjo, znanjem in borbenostjo k tej zmagi zagotovo veliko pripomogel. Veličine njegovega več kot šestmesečnega delovanja in pomembnosti vsega takratnega dogajanja za območje slovenske obale in Istre pa smo se vsi skupaj najbrž zavedli šele kasneje, mnogo let po osvoboditvi. Neizpodbitno pa ostaja dejstvo, da ustanovitev in delovanje Mornariškega odreda Koper pomeni neposredno tlakovanje poti slovenski mornarici, ki je osvobojeni državi preko lastnega koščka morja na široko odprla pot proti svetovnim oceanom.

Osemnajst let po opisanih dogodkih je France Dermota v Slovenskem pomorskem zborniku z letnico 1962 o tem skromno zapisal:

"Pretirano bi bilo govoriti o kakšni odločilni pomembnosti razvoja in poteka vojno-pomorskih akcij naših mornariških enot na obali slovenske Istre, saj so ostale mornariške enote Jugoslovanske vojne mornarice na vsej osvobodilni poti od juga Dalmacije do Istre nosile vso težo pomorskih bitk, izkrcavanj in borb. Vsem tistim, ki so se v tem obdobju borili na tem kottičku obale – v jugoslovanskem merilu ta ne pomeni mnogo – in tudi ostalim partizanom naše ožje domovine pa je vendarle prijetna in topla zavest, da smo si v narodno osvobodilni borbi z orožjem v roki priborili svoje okno v svet in da je naš narod v sodelovanju s tukaj živečimi

Italijani prvokrat v zgodovini z orožjem stopil na svojo obalo. Tako si je odprl pot v svet in z lastnimi silami postal pomorski narod, ki mu družbena ureditev sprošča vse sile in mu v pomorstvu omogoča razvoj, kot ga sami nismo pričakovali."

Od konca vojne do slovesa (1945–1988)

Vojna se je z vsemi svojimi grozotami za poročnika mornarice Franceta Dermota in njegov odred končala, pričela se je obnova ranjene in porušene domovine, življenje pa je teklo naprej.

Poročnik Dermota je sicer ostal aktiven v sestavu Jugoslovanske vojne mornarice, čeprav je že kmalu po koncu vojne izrazil željo po demobilizaciji. "Že davno sem sklenil sam pri sebi, da po končanju bojev in zaključku vojne morije ne bom več aktiven vojak," je zapisal v svojem življenjepisu in nadaljeval: "Tako sem se odločil predvsem zato, ker sem skozi dotedanje življenjske preizkušnje sam sebe dobro spoznal in vem, da mojemu značaju vojaška služba prav nič ne leži, ali po domače povedano, da mi ne paše. Deloma pa so na mojo odločitev vplivale tudi vse nevšečnosti, ki sem jih preživel kot vojak in so se mi globoko vtisnile v spomin. Po duši sem res mornar, morjeplov, a vojak zagotovo nisem in sebe kot uniformiranega vojaka v prihodnosti vsekakor ne vidim."

Že nekaj mesecev po osvoboditvi, 25. avgusta 1945, se je France poročil s Tatjano Podboj, ki jo je spoznal med svojim delovanjem v okupirani Ljubljani, preden je bil interniran v Gonars v Benečiji. Po poroki sta se nastanila v Ljubljani, kjer sta se jima kmalu rodili hčerkici, a sta žal obe zaradi bolezni že zelo zgodaj umrli: prva, ki ji je bilo ime Andreja, v starosti osem mesecev jeseni leta 1946 in druga, po imenu Manja, v starosti štirinajst mesecev dobri dve leti kasneje.

Med povsem civilnimi, družinskimi dogodki je poročnik Dermota, svoji pacifistični naravi navkljub, ostal še naprej v aktivni vojaški službi. V Jugoslo-

Na poročni dan v Ljubljani: brat Milan kot poročna priča, nevesta Tatjana in ženin France Dermota. Spodnja fotografija je bila posneta istega dne pred domačo hišo v Železnikih.

vanski vojni mornarici je najprej opravljal funkcijo adjutanta Pomorske komande severnega Jadrana, bil za tem komandant Pomorske postaje Lošinj in kasneje Pomorske obalne komande Trst, nazadnje pa se je zaposlil v Glavnem štabu Jugoslovanske vojne mornarice v Splitu. V času službovanja je živel na Reki in v Splitu, kjer je imel službeni stanovanji, domov k družini se je vračal zgolj na letni dopust in občasno za dan ali dva. Nato je prišlo leto 1948

in z njim politični spopad komunističnih partij Jugoslavije in Sovjetske zveze kot posledica uresničevanja resolucije Informbiroja, ki ga je Stalin ustanovil za lažjo uresničitev svojih političnih in predvsem hegemonističnih ciljev. V zaostrenih razmerah tega spopada se je moralo širše jugoslovansko partijsko članstvo eksplicitno izjasnjevati, ali je proti resoluciji ali pa jo morda podpira. Veljalo je torej načelo: "Če nisi z nami, si proti nam!", ki je tedaj marsikoga stalo vsaj funkcije in položaja. Sledilo so si sojenja po hitrem postopku z zaporom ali robijo, marsikdo pa se je v družbi somišljenikov brž znašel na Golem otoku, majhem neposeljenem otoku, umeščenem med severno konico kvarnerskega otoka Rab in celino. Tam je, podvržen torturam in prisilnemu delu, postal žrtev zaporniških strokovnjakov in njihovih učinkovitih metod za ubijanje človekove osebnosti, lastnega mišljenja in še česa drugega.

V vojaških institucijah, med katere je kot rod seveda spadala tudi vojna mornarica, so bila za partijsko organizacijo takšna etiketiranja še posebej pomembna, saj si okuženih kadrov enostavno ni smela privoščiti. Tako je tudi France Dermota političnim organom Glavnega štaba Jugoslovanske vojne mornarice v Splitu, kjer je bil v času najhujše informbirojevske gonje zaposlen, podal uradno izjavo, da se z resolucijo Informbiroja ne strinja in da v celoti odobrava stališča Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ). Kot pa je zapisal v svojem življenjepisu, je kasneje storil napako, ko je nekemu zelo ambicioznemu sodelavcu pol v šali in pol zares navrgel, češ, kaj se neki ženeš za članstvo v partijski organizaciji, saj vendar veš, da smo kot trockisti, ki so jih na koncu vsi skupaj le dobili po glavi. Ker je bil ta sodelavec do leta 1944 v ustaški mornarici in je Dermota to dejstvo poznal, se mu je njegova ambicioznost zdela pretirana in preveč oportunistična, zato ga je želel le nekoliko zboosti. Vendar se mu je nedolžna zbadljivost kaj hitro vrnila v obliki kazenske prijave in zaslišanja pred posebno komisijo, ustanovljeno prav za raziskavo tega "incidenta". Na zaslišanju je nato osumljeni poročnik Dermota izrečene besede priznal in zanje

tudi sprejel odgovornost. Na podlagi priznanja je komisija formulirala krivdo, formulaciji pa je sledila kazen v obliki odpusta, oziroma demobilizacije.

Franceta Dermota so tako 1. novembra 1948 s činom poročnika bojne ladje iz sestava Jugoslovanske vojne mornarice odpustili. Bil je demobiliziran, prerazporejen v rezervni sestav vojske Jugoslavije in tako ni bil več aktiven vojak, kar je res bila njegova želja. Toda odpuščen je bil nečastno, s praktično enakim častniškim činom, kot ga je imel ob začetku vojne leta 1941, predvsem pa iz povsem banalnih, političnih razlogov. Poleg tega je bil tudi, zapisano z njegovimi besedami, "**globoko razočaran nad po-vojnim omalovaževanjem pristojnih organov do mojega prispevka v NOB, ki vsaj po mnenju tistih, s katerimi sem bil skupaj v prvih bojnih vrstah, ni bil ravno majhen in zanemarljiv**". Posledice vojne in krivični konec vojaške kariere, kakršnega si ni predstavljal niti v najhujši nočni mori, sta mu v veliki meri vzela voljo do nadaljnega dela in ustvarjanja, tako da nekaj časa preprosto ni

našel izhoda iz apatije in ravnodušnosti.

Kljub težkim udarcem usode, tako v privatnem kot v službenem življenju, se mu je vendarle uspelo pobrati. Po nenačrtovanem premoru je nastopil službo v državni administraciji, v Glavnem odboru za lokalno industrijo in obrt LR Slovenije, ter nato v Glavni upravi za lokalno industrijo in obrt LRS. V sredini petdesetih let pa je prevzel vodstveno funkcijo v ljubljanskem podjetju Jugotekstil in bil sredi leta 1955 iz Jugotekstila poslan v Libanon kot trgovinski ataše za Bližnji vzhod, kjer je ostal do leta 1961.

Med službovanjem v Bejrutu se mu je ponovno prebudila nikoli pozabljena želja po morju in ladjah, zato se je po vrnitvi iz Libanona odzval na objavljeni razpis Splošne plovbe Koper. Podjetje, ki je bilo pod tem imenom z odločbo Okrajnega ljudskega odbora (OLO) Koper ustanovljeno leta 1954, je v obdobju modernizacije in prilagajanja hitremu razvoju ladjarstva na prelomu petdesetih v šestdeseta leta prešlo od parnih na sodobne motorne ladje ter obe-

V Bejrutu je postal pridružen član libanonskega avtomobilističnega turing kluba z osebnim vozilom Fiat 600.

nem občutno razširilo področje svojega delovanja. Ob prehodu na linijsko dejavnost so zasnovali dve novi liniji, prvo "linijo okoli sveta v vzhodni smeri" in drugo, "linijo za ZDA", ki so jima kasneje dodali za njihov nadaljnji razvoj izredno pomembno "linijo za zahodno Afriko". Poleg nekaterih rabljenih linijskih ladij so nameravali na obeh linijah zaposliti tudi več modernih novih ladij za prevoz generalnih tovorov, za popolnitev vseh predvidenih kapacitet pa so seveda v podjetju potrebovali ustrezno število mornariškega kadra s primerno izobrazbo, a je tega tedaj bolj kot ne primanjkovalo. Zato je Splošna plovba z vodstvom Višje pomorske šole iz Portoroža pripravila poseben izobraževalni program za deficitarne kadre, ki so po opravljenih strokovnih izpitih pridobili kvalifikacijo za kapitana dolge plovbe ali za mornariškega strojnega inženirja, odvisno od izbrane smeri.

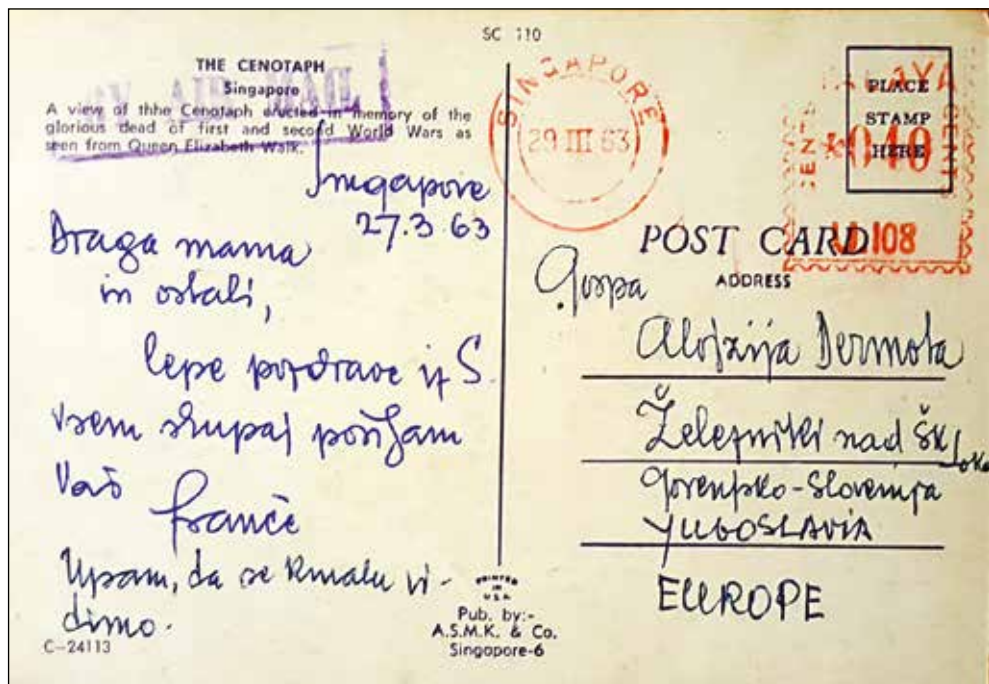
Na razpis se je, kot že rečeno, prijavil tudi France Dermota, ki mu zahtevnih izpitov zaradi predhodnega vojaškega pomorskega znanja ni bilo težko op-

raviti. Po zaposlitvi v Splošni plovbi leta 1961 je postal kapitan dolge plovbe in v obdobju do leta 1968 kot civilni oficir trgovske mornarice preplul številna morja ter tako po mnogih letih vsakovrstnih doživetij in peripetij le uresničil svoj življenjski cilj – kot kapitan pluti po prostranstvih svetovnih oceanov. Civilno pomorsko kariero je nadaljeval pri Splošni plovbi in jo nato leta 1968 zaključil kot kapitan na krovu švedske trgovske ladje Henriette, specialnega plovila za prevoz plemenite tropske hlovovine. Za prestop iz vrst domačega na krov in pod zastavo tujega ladjarja pa se je najverjetneje odločil predvsem zaradi boljšega kosa kruha, čeprav sam o vzroku za takšen korak ni nikoli spregovoril.

Potem ko se je leta 1968 za stalno vrnil domov v Ljubljano, je France Dermota prevzel poslovodstvo v Vrvarni na Trubarjevi, kjer je ostal do upokojitve leta 1975. Zamujeno skupno življenje iz preteklosti sta z ženo Tatjano v dobršni meri nadomestila s potovanji po Evropi, ki sta si jih v njunem zrelem obdobju lahko izdatno privoščila, otrok pa po žalostni smrti

Na krovu Henriette z mornarjem Pepijem Černacem v pristanišču Osaka na Japonskem.

Z vsake plovbe, ki je običajno trajala več mesecev, se je France redno oglašal domačim. Kot kapitan trgovske mornarice je preplul tako rekoč vsa svetovna morja in spoznal številna svetovna pristanišča. Na domači naslov so priromale razglednice in pisma iz celega sveta, (zgornja in spodnja slika).

Na ladji Henriette za prevoz hlodovine iz tropskih območij, ki je plula pod švedsko zastavo, je France Dermota leta 1968 kot kapitan dolge plobove zaključil civilno pomorsko kariero. Foto: SS

obeh deklic nista več imela. Vse dokler jima je služilo zdravje in sta bila dovolj pri močeh, sta obiskovala številna mesta po Evropi in njene znamenitosti, stanovanje v ljubljanskih Kosezah pa je v tistem obdobju postalo njuna prej občasna kot pa stalna rezidenca.

Ko je po kratki bolezni umrla soproga Tatjana, se je osamljeni France preselil k starejšemu bratu Milanu in njegovi ženi Angelci Dermota v Šentvid pri Ljubljani, kjer se je le nekaj več kot mesec dni po njeni smrti, 28. septembra 1988, poslovil tudi sam.

Mornar z nežno dušo, velik patriot, svetovljan odprtega srca in misli, predvsem pa spoštovanja vreden človek za vedno počiva v grobu na Plečnikovih Žalah, na nebeški ladji potujoč po brezkončnih oceanih večnosti.

Beseda avtorja

Vsem, ki so s podatki ter z zgodovinskim in s fotografskim gradivom pomagali, da sem lahko pričujoči sestavek povezal v berljivo celoto, se za njihov prispevek iskreno zahvaljujem. V prvi vrsti

je to domačin **Peter Polajnar**, zaslužni častni občan Železnikov, za njim, a prav tako v prvi vrsti je **dr. Nadja Terčon**, kustosinja za novejšo zgodovino pomorstva Pomorskega muzeja Sergej Mašera v Piranu, tretja pa je, tudi poravnana v prvi vrsti, gospa **Angelca Dermota**, Francetova svakinja in moja strina iz ljubljanskega Šentvida. Prvi mi je ob posredovanju nekaterih avtentičnih medvojnih dokumentov o Francetu Dermota iz partizanskih časov po svojem briljantnem spominu povedal vse in še več, druga mi je v uporabo velikodušno ponudila gradivo, povezano z nastankom in delovanjem Mornariškega odreda Koper, ki je navedeno med uporabljenimi viri in literaturo, tretja, teta Angelca, ki ji kljub 92 letom spomin še vedno izvrstno služi, pa mi je, poleg vseh odgovorov na zvedava vprašanja, iz osebnega arhiva rade volje izročila tudi množico fotografij z zapisi in predmeti, tako ali drugače povezanimi z dogodki iz jubilentovega življenja.

Vsem trem še enkrat iskrena zahvala!

Iskrena zahvala pa tudi sestri **Marjani Trpin**, ravno toliko starejši od mene, da se strica Fančka spominja iz tistega prvega povojnega obdobja, ki ga sam,

razumljivo, nisem doživel. Ne bom pozabil njene pripovedi, kako je bilo na obisku pri njem v splitski Gundulićevi ulici, ko je služboval v štabu mornarice in sta se skupaj z bratranцем Matevžem vsak dan mimo blagajne in pod ograjo plazila plavat na kopaljšče v Bačvicah, kjer sta prvokrat v življenju začutila slanost morja, vstopnini namenjen denar pa raje zapravila za kepico ali dve sladoleda; in kako so takrat, ko je bil stric mornariški oficir še na Reki, v spremstvu strica Jerneja in najine mame Mire v njegovem stanovanju kuhali žgance, in ker so jih solili dvakrat, so preslane lahko pozobali le reški golobi, kuharski postopek pa je bilo seveda treba ponoviti; ali pa tisto, česar se spomnim tudi sam: ko je doma, na vogalu Dermotove hiše še rasla stara sliva, jo je vedno in edino smel obrati ali otresti samo stric Fanček in nihče drug, ker mu je tak privilegij namenila mama Alojzija. Na veliko žalost nas otrok pa so prepovedane slive na drevesu vedno zgnile ali strmoglavile na tla prej, preden je Francetu ob času njih zorenja uspelo priti domov. Običajno je bil klic morja močnejši, a se je kateri od sladkih sadežev nekako le znašel v otroških ustih ...

Kakšno zanimivost ali podrobnost o stricu Fančku in njegovem življenju sem lahko razbral tudi iz ohranjenega dopisovanja v obliki njegovih razglednic in pisem, poslanih s svetovnih popotovanj materi Alojziji domov v Železnike. Prav ona je bila

namreč od začetka šolanja pa vse do končane kariere oficirja trgovske mornarice Fančkova, kot ga je vedno in povsod klicala, največja podpornica in zaveznica. Kako zelo sta si bila blizu, a vendar tako daleč narazen, govori sam zase podatek, da se je France, kot bi ga vodila zla slutnja, s svoje zadnje plovbe vrnil tik pred materino smrtjo leta 1968 in se po njej, najverjetneje zaradi občutka nekakšne krivde, na ladjo ni vrnil nikoli več.

Ker dandanašnji brez svetovnega medmrežja preprosto ne gre, sem si s tem medijskim unikumom pri raziskovalnem delu pomagal tudi sam. Kar nekaj zgodovinskih in strokovnih podatkov s fotografijami, ki so bili vsi odmaknjeni le nekaj klikov stran, sem izbrskal na portalih z domicilom na ozemlju bivše skupne domovine (tu mislim predvsem na avtentične podatke in fotografije o Pomorski vojaški akademiji, ladjah iz obdobja pred in fragmentih dogajanja med drugo svetovno vojno). Zato gre moja zahvala seveda tudi njim, ki z umeščanjem avtentičnih virov, spominov, dejstev, dokumentov in fotografij na pravo mesto zgodovinskega panoramika s svojim nepristranskim znanjem in vedenjem vedno znova poskrbijo, da zgodovina ostaja takšna, kot se je v resnici zgodila, in ne tista, ki si jo ponekod prizadevajo krojiti po lastni meri in za lastne potrebe.

Viri in literatura:

Več avtorjev: Gorenjski partizan št. 9–10, leto II. Glasilo Gorenjskega odreda, Martinj vrh, 1944.

Tipkani življenjepisi Franceta Dermota, Ljubljana 1952, iz avtorjevega arhiva.

Nadja Terčon: *Mornariški odred Koper*. Brošura, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, december 2012.

Zdravko Marenčič: *Mornariški odred NOVJ Koper*. Slovensko morje in zaledje, zbornik za humanistične, naravoslovne in družboslovne raziskave, leto 6–7, založba Lipa Koper, 1984.

Rok Filipčič: *Mornariški odred NOVJ Koper*. Prispevki za novejšo zgodovino L-3/2010. Inštitut za novejšo zgodovino in Ljubljani, 2010.

Vse objavljene fotografije razen tistih, ob katerih je drugače navedeno, so iz avtorjevega osebne arhiva.